

628.586

Dr. Veresi Függesztési Hivatali tanácsnok
Biztelsége jellel:
1934 VI. 21.
a szerző.

ÁLAPOSTOLI

KÁNONGYÜJTEMÉNYEK

AZ ELSŐ HÁROM SZÁZADBÓL

IRTA

Dr. HANUY FERENC

EGVETEMI TANÁR,

A BUDAPESTI KIR. M. PÁZMÁNY-PÉTER TUD. EGVETEM 1920/21. ÉVI REKTORA

Különlenyomat a Religio 1921-iki évfolyamából.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1922.

1807

1808

1809

1810

1811

1812

1813

1814

1815

ÁLAPOSTOLI
KÁNONGYÜJTEMÉNYEK
AZ ELSŐ HÁROM SZÁZADBÓL

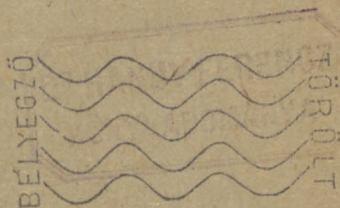
IRTA

Dr. HANUY FERENC

EGYETEMI TANÁR,

A BUDAPESTI KIR. M. PÁZMÁNY-PÉTER TUD. EGYETEM 1920/21. ÉVI REKTORA

Különlenyomat a Religio 1921-iki évfolyamából.

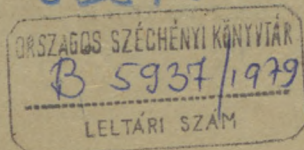
BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1922

628.586

ÁLAPOSTOLI KÁNONGYÜJTEMÉNYEK AZ ELSŐ HÁROM SZÁZADBÓL.

ÁLAPOSTOLI kánongyűjtemények alatt rendszerint és első sorban a *Constitutiones Apostolorum* (Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος) és a *Canones Apostolorum* (Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων) című két gyűjteményt szokás érteni, főleg azonban ezt az utóbbit, épen nevére való tekintettel.

Tanulmányom címében felvett tárgyam keretéből azonban ez a két gyűjtemény önként kikapcsolódik azért, mert e két gyűjtemény ugyan valóban mindakettő álapostoli gyűjtemény, de egyik sem származik a három első keresztény századból, hanem a szakkritika immár véglegesnek látszó megállapítása szerint¹ a IV. század végéből és pedig Ed. Schwartz legújabb meghatározása szerint, a IV. század 80-as éveiből, mert már a Nektarios patriarcha alatt 394. évben Konstantinápolyban megtartott zsinaton utalás történik az 1. apostoli kánonra.²

Álapul véve ezt a megállapítást, valamint azt a tényt is, hogy az *első zsinati kánonok*, ezek az üldözések alól felszabadult egyház jogának kodifikációi, csak a IV. század zsinatai által hozattak, miként például a *Nyugaton* a 306. é. elvirai és 314. évi arles-i kánonok, a Keleten pedig a 314. évi ancyrai, a 314—25. é. k. neocaesareai, a 325. é. I. nicaeai, a 341. é. antiochiai, a 343—4. é. k. sardicai, a IV. század közepén tartott gangrai és a 344—81. é. k. laodicaei zsinatok kánonjai: az a probléma vetődik fel: miféle jogszabályok és jogszabálygyűjtemények töltötték ki az első három keresztény évszázadban azt a nagy chronologiai és ideologiai űrt, amely tátong egyrészt a jus divinum-nak a szentiratokban és az isteni szóbeli hagyományban foglalt jogszabályai közt és másrészt az említett IV. századbeli első tételes kodifikációk, hiteles kánonok közt?

¹ O. Bardenhewer, *Patrologie*³ 321. l.; *Achelis*: *Protest. Realencykl.*³ I. köt. 734., 23. köt. 106. l.

² Ed. Schwartz, *Über die pseudapost. Kirchenordnungen* (1910.) 12. és k. l. — V. ö. Funk, *Didascalia* I. 565., *Pitra*, *Juris eccl. Gr. hist. et mon.* II. 164—5.

Már *Tertullianus* is reábukkant erre a problémára. «De corona» című montanista-kori (211. é.) munkájában ő afelett elmélkedik, vajjon írott törvény (*traditio scripta*) hiányában kötelező jogszabályul elfogadható-e a szokásjog (*traditio non scripta*, *consuetudo*) is? És ő részletesen elősorolván a keresztények által egész életükön át gyakorolt szabályokat (halálévfordulók megülvése, vasárnapon állva való imádkozás és nem böjtölés, sűrű keresztvetés stb.), mindezekre nem talál sem isteni, sem emberi tételes jogforrást (*traditio scripta*), hanem csak tényleges gyakorlatot, amelyet a hagyomány keltett életre, a szokás pedig megerősített annyira, hogy később egyik-másik ilyen szabály apostoli tekintéllyel lőn felruházva.¹

Tertullianus így fejezi be jogászai elméire valló fejtegetéseit:

«His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatae tunc traditionis ex perseverantia observationis. Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex,² nec differt: scripturâ, an ratione consistat, quando et legem ratio commendat».³

Tertullianus bizonyára még sok olyan őskeresztény iratot és gyűjteményt ismert, amelynek azóta már régen nyoma veszett. És mégis ime ő is csak a *traditio* és *consuetudo* számbavételével tudja kitölteni azt a különbözetet, amely a II. század végebeli keresztény élet között és az akkori tételes egyházjog között mutatkozott.

Tertullianus remek probléma-megoldásánál jobbat a kánonjogi forrástörténelem és jogtörténelem azóta sem tudott találni, kigondolni és nem is tudja azt mellőzni ma sem és soha a jövőben sem fogja tudni nélkülözni.

És mégis mi manapság, áttekintve az őskeresztény irodalmi szakkutatás és kritika közel évszázados, destruktív és konstruktív munkájának óriási terepét, nem látjuk már olyan áthidalhatatlannak a *traditio divina* és a tételes egyházjog közt, a három első évszázadban mutatkozó űrt.

A hangyaszorgalommal végzett kutatói és kiadói munka, a kiadott régi keresztény irodalmi emlékeknek nyelvészeti, archaeolo-

¹ *Tertullianus*, De corona c. 3. (*Migne*, P. L. II. 98—100. l.)

² Tertulliánnak ezt a helyét sz. *Isidorus* is felhasználta: Etymolog. c. 3. (V. ö. a Decretum Gratiani-ban: c. 5. D. I.)

³ *Migne* P. L. II. k. 100—101. l.

giai és történeti feldolgozása után, egyrészt addig ismeretlen ősvagy ó-keresztény irodalmi emlékek, kánoni gyűjtemények is kerültek a napvilágra, főleg a Kelet egyházainak és monostorainak rejtekeiből. E régi emlékek segélyével másrészt a már addig is ismert, későbbi műveknek és gyűjteményeknek addigi sphinx-arculatára mind világosabban vésődtek ki az azokba átdolgozott régibb emlékeknek vonásai, ami által a forrásművek eredete, kormegállapítása automaticæ hátrább, a régibb idők felé tolódott.

A tételek tárgyaül választott kánongyűjtemények tekintetében az ősvagy ó-keresztény irodalmi szakkutatás eredménye az, hogy az első három keresztény évszázadból összesen négy álapostoli kánongyűjtemény maradt reánk: 1. A *Didache*. Szerkesztették a Keleten az I. század végén. 2. A *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae*. («Egyptische Kirchenordnung.») Szerkesztették a Nyugaton a III. század elején. 3. A *Didascalia*. Szerkesztették a Keleten a III. század második felében. 4. Az *Apostolica Constitutio ecclesiae* («Apostolische Kirchenordnung.») Szerkesztették a Keleten a III. század végén.

1. §. A *Didache*.

Az álapostoli kánongyűjtemények közül a legrégibb az új *Didache*, amelynek az eredeti görög szövegben a teljes címe ez *Διδαχή τῶν δώδεκα ἀποστόλων* (A tizenkét apostol tanítása).

Az őskeresztény irodalmi kutatásnak álláspontja ma az, hogy e művet Szíriában vagy Palesztinában egy zsidóból lett keresztény szerző írta meg görög nyelven az I. század végén.¹

A művet a tudósok az utóbbi századokban úgy a Keleten (így már Zonaras J. a XII. és Blastares M. a XIV. században), mint a Nyugaton, az elveszett művek közé számították vagy pedig a *Constitutiones Apostolorum* (*Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων*) című, a IV. század végén szerkesztett álapostoli kánongyűjteménnyel azonosították.²

A nem elveszett, hanem csak lappangó mű latin fordításának némi töredékeit Bern. *Pez* már 1723-ban közzétette, de közlése észrevétlen maradt.³ A mű teljes görög szövegét 1883.

¹ *Bardenhewer*, Geschichte der altkirchl. Litt. I.² 94.

² *Funk*, Patres Apostolici, I. köt. IX.

³ U. o. és XVII. I.

évben Bryennios Philotheos nicomediai görög-keleti érsek fedezte fel egy az 1056. évből származó görög kódexben, amelyet akkor Konstantinápolyban a jeruzsálemi Szent-Sír-hospitium könyvtárában őriztek, ma pedig Jeruzsálemben a görög patriarchatus könyvtárában őriznek. Bryennios érdeme a princeps editio közzététele is, amely 1883. évben jelent meg Konstantinápolyban. A mű azóta számos kiadást ért, amelyek közül a kritikai bevezetés és a szövegkommentár kimerítő és pontos voltára való tekintettel legkiválóbb *Funk* kiadása, az ő *Patres Apostolici* művének I. kötetében (1901.).¹ A mű első hat fejezetének latin fordítását *Schlecht* J. fedezte fel egy XI. századbeli müncheni kódexben és tette közzé 1900. évben.²

A Didache 16 fejezetre van felosztva. Tárgyi összetartozás alapján az egész műben négy különálló rész különböztethető meg: a *katechetikus* rész (1—6. fej.), a *liturgikus* rész (7—10. fej.), az *egyházfegyelmi*, vagyis *egyházjogi* rész (11—15. f.) és az *eschatologikus* rész (16. fej.).

Az I. (*katechetikus*) résznek külön címirata is van: Διδαχὴ κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῖς ἔθνεσιν (Az Úr tanítása a pogányokból lett keresztényeknek a tizenkét apostol által).³ Az I. rész tartalma nem más, mint összefüggő *kátéoktatás* a pogányságból keresztségre jelentkező katechumeneknek a *kétféle útról*: az *élet útjáról* (2—4. fej.), amely Isten parancsainak és tilalmainak betartásában áll, és a *halál útjáról* (5. fej.), amelyen a bűnösök, a fejezetben külön is felsorolt főbb bűnök elkövetői járnak. Végül (6. fej.) *intést* kapnak a katechumenek, hogy a tanítás emez útjáról ne hagyják magukat eltéríteni, továbbá, hogy a *mózesi ételtörvényt* képességük szerint tartsák meg, a *pogány bálványoknak* bemutatott áldozatok húsától pedig tartózkodjanak.⁴

A II. (*liturgikus*) rész az istentisztelet végzésére nézve ad az összes hiveknek szóló utasításokat és pedig először (7. fej.) a *keresztség* kiszolgáltatásának módjáról (a keresztség alakjáról, anyagáról és a keresztség előtt a keresztelőt és a keresztelendőt kötelező böjtről), azután (8. fej.) a *szerdai* és *pénteki böjtölésnek* és az imának keresztény módjáról, nevezetesen arról, hogy a hivesek a *Mi atyánk* imát naponként háromszor kötelesek elimád-

¹ U. o. és *Bardenhewer* i. m. I. 101.

² *Funk* i. m. I. köt. VIII. l., *Bardenhewer* 1.² 98. 101. l.

³ *Funk* I. 2.

⁴ *Funk* I. 2—17.

kozni, végre (9–10. fej.) az eucharistiai áldozatnál és az azt követő agapénál a hivek által végzendő hálaadó imákról, ahol három hálaadó ima van közölve, amelyek közül kettő az eucharistia vételénél a hivek által az áldozás előtt (egy ima a kehely vétele előtt, a másik a kenyér vétele előtt), a harmadik pedig ugyan-csak a hivek által az agape után mondandó el. Az eucharistiai imák után az az utasítás adatik (9. fej. 5. v.), hogy az eucharistikus kenyér és bor vételéhez csakis olyanok bocsáttassanak, akik Jézus nevében meg vannak keresztelve; az agapéi ima után pedig az az utasítás következik (10. fej. 7. v.), hogy a «próféták» az eucharistiánál és az agapénál nincsenek kötelezve a közölt imaszövegek használatához, hanem ők szabadon választhatják meg imáikat.¹

A III. (egyházjogi) részben a charisma korabeli egyház törvénykönyvével van dolgunk, ahol a hivek arra utasíttatnak, hogy a fent (I. r.) említett *tánítás hírnökeit* fogadják el és hallgassák meg, a másféle tanítást hirdetőket azonban ne hallgassák meg; az igazi *apostolokat* és *prófétákat* t. i. akik nemcsak lelki ihlettel beszélnek, hanem az Úr erkölcei szerint élnek, szintén fogadják el és egy-két napig vendégeljék meg, míg az *álprófétákat*, nevezetesen az olyanokat is, kik két napnál tovább maradnak vendégségben vagy maguk részére pénzt kérnek, ne hallgassák meg (11. fej.). Továbbá arra is utasíttatnak a hivek, hogy az Úr nevében jövő *más jövevényeket* fogadják szívesen és két-három napra vendégeljék meg, de ha tovább kívánnak maradni, adjanak nekik munkát, a dolgozni nem akarókat ne tűrjék meg maguk közt (12. fej.). A valamely helyen letelepülni kívánó *igazi prófétának és tanítónak* (προφήτης, διδάσκαλος) a hivek kötelesek ételmet adni, sőt a prófétáknak kötelesek a hivek mindenféle termésüknek, háziállatuknak, élelmüknek (kenyér, bor, olaj) és használati tárgyaiknak *elsejét* (ἀπαρχή, primitiae) odaadni, mint «főpapjaiknak». Ha azonban valamely helyen próféta nincsen, az első részt a szegényeknek kell adni.² (13. fej.)

A III. rész további fejezeteiben a hivek arra utasíttatnak, hogy *vasárnaponként* (κατὰ κυριακήν) egybegyűlvén tartsanak *kenyértörést és eucharistiát*, miután előbb bűneiket megvallották (14. fej.); továbbá, hogy *válasszanak* maguknak ((χειροτονήσατε = constitute = válasszatok)³ az Úr előtt méltó *püspököket és diako-*

¹ U. o. 17–25. l.

² U. o. 25–33. l.

³ Funk, Didache I. 33.

nusokat a prófétai és tanítói tiszt ellátására és tartsák őket tiszteletben; végre, hogy a hivek az *eltévelyedett keresztényeket* az evangéliumi rendelkezés szerint először négy szemközt intsék meg, és ha ez nem használ, senki ne beszéljen velök és ne hallgassa őket meg addig, míg bűnbánatot nem tartanak (15. fej.).¹

A IV. (*eschatologikus*) részben a hivek buzdíttatnak, hogy örködjenek, az Úr eljövetelének órájára várakozzanak, gyakran tartsanak lelük épülésére gyülekezeteket, tartsanak ki a keresztény tökéletességben, viseljék kitartással a megpróbáltatás tűzét, amelyet a világra hoznak majd a hamis próféták és csalók, a folyton növekvő gonoszság és az Isten fiának neve alatt megjelenő antikrisztus az ő jeleivel és csodáival, amelyek sokakat meg fognak tévesztetni, de végre feltűnik majd az igazságnak hármass jele is (a megnyílt ég, a trombita szava és a halottak feltámadása) és «eljön az Úr és minden szentek ő vele, akkor meglátja a világ az Urat, amint az ég felhőin lesz eljövendő.»²

Ezekben röviden összefoglaltuk a Didache anyagát, tartalmát.

A Didache formális meghatározása, műfajának megállapítása a további kérdés.

*Bardenhewer*³ a Didachét őskeresztény *Ritualé*-nak tartja az első 10 fejezetnek túlnyomóan liturgikus tartalmára való tekintettel. Ennek a megállapításnak azonban ellene mond egyrészt az, hogy a mű 11–15. fejezeteinek tartalma már épen nem liturgikus, másrészt pedig az, hogy a liturgiát az őskeresztény egyházban is kétségtelenül a papok (püspökök, diaconusok) végezték, már pedig a Didache liturgia körül való utasításai elejétől végig a hivekhez intézettek; ők tanítják a katechumeneket a kétféle útra (1–6. f.), részükre adatik utasítás a keresztelezés elvégzésére (7. f.), ők utasítatnak a böjt megtartására (8. f.), a Miatyánk naponkénti 3-szori végzésére. A 9. és 10. fejezetekben is az eucharistiánál a hivek által végzendő hálaadó imák és nem papi bemutató vagy átváltoztató imák közöltek, a 14. fejezetben a világi hivek buzdíttatnak, hogy vasárnaponként kenyértörésre eucharistiára és előzetes bűnvallomásra gyűljenek egybe és a 15. fejezetben ismét a világi hivek hívatnak fel, hogy méltó püspököket és diaconusokat válasszanak.

¹ Funk, Patres Ap. I. 32–35.

² U. o. 35–37.

³ Bardenhewer I.² k. 91. l.

Schermann¹ a Didachét apostoli vagy őskeresztény *káténak* tekinti. Ez a megállapítás a mű első hat (1–6.) fejezetére valóban találónak látszik; és Schermann is, úgy látszik, inkább csak erre a részre vonatkoztatja megállapítását.

Harnack² a Didachét nem a még csak katechumenek, hanem már a pogányságból a keresztény vallásra megtért őskeresztény világi hivek részére írt *életszabálykönyvnek* mondja.

Azt hisszük, a Harnack-féle megoldás felel meg leginkább a mű tartalmának és célzatának. Emellett a megoldás mellett a Didache egyházi forrásjellege szembeszökő, nem más az, mint a 12 apostol neve alatt megírt *Corpus juris canonici* az őskeresztény egyház világi hivei részére, az apostollevelek stílusában, tanítás és buzdítás alakjában és a végén hatásos eschatologikus eschatokollummal.

E megállapítással nem ellenkezik az, hogy a *Didache* sehol a *καὶνὼν* szót nem használja és hogy az adott utasításokat és jogszabályokat nem tárgyi törvénystilusba, hanem személyes parancs formájába öltözteti.

A Didache-t tanulmányunk címében az «álapostoli», az apokrif kánongyűjtemények közé soroztuk. De a Didache ősrégiségének és tendencianélküliségének egyik főismérve az, hogy az álapostoli jelleg mellett csakis a műnek címe és az apostolleveleket utánzó irálya tanúskodik, de sehol a műben úgy, mint némely más álapostoli kánongyűjteményekben vagy más apokrif apostoli művekben az apostolok meg nem neveztetnek, első személyben meg nem szólalnak.

Sőt az is lehetséges, hogy a műnek címe, főleg rövidebbik, főcíme, csakis a mű tartalmának apostolikori eredetére akar rámutatni és talán nem is a mű szerzőjétől származik, és hogy eszerint a Didache-ban egy anonim, cím és szerző nélkül reánk maradt őskeresztény munkával van dolgunk, amelynek csak később adták az apokrif hangzású címet. A cím legrégibb irodalmi tanúi: Pseudo-Cyprianus («Adversus aleatores»: «in doctrinis apostolorum») a III. századból, Athanasius (Epist. fest. 39.: *Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων*), Eusebius (Hist. eccl. 3, 25, 4.: «τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί») a IV. századból valók.³

¹ Theod. Schermann, Die allgemeine Kirchenordnung, III. k. 594. 599. l.

² Ad. Harnack: Die Apostollehre. Protest. Realencykl.³ I. k. 714. l.

³ Funk, Patres Apostolici, I. k. VI–VIII. l.; Bardenhewer, I.² 96–7. l.

A Didache még a II. században elterjedt, szerzőjének hazáján kívül, Egiptomban, a proconsularis Afrikában és Itáliában is.¹ Ezt az igazolja, hogy a Didachét e tartományok írói vagy fel-
említés nélkül felhasználták vagy pedig kifejezetten is felemlítik; latinra pedig éppen a proconsularis Afrikában fordították le a Didaché-t.²

A Didachénak az egyházjog és nevezetesen a kánonjog története szempontjából nagy *didaktikus* jelentősége van, mert a Didachéból eléggé világos betekintést lehet nyerni az őskeresztény egyházszervezetbe, fegyelembe és őskeresztény életbe.

Az egyházjognak és a kánonjogtudománynak *történeti fejlődésére* azonban a Didache nem gyakorolt közvetlen hatást, de gyakorolt közvetve, amennyiben a Didache forrásul szolgált néhány más, szintén régi, bár már nem őskereszténykori állapotli kánon-gyűjteményhez, amely gyűjtemények már közvetlen hatást gyakoroltak a kánonjog fejlődésére, főleg a Keleten.

A Didache szolgált *először* is forrásul és szerkesztési mintául az alább részletesen ismerttetendő, a III. század második felében szerkesztett *Didascaliá*-hoz, amely a keleti egyházak forrás és jogtörténetében nagy szerepet játszott.³

A Didache *másodszor* két más kánongyűjteményben való-
ságos átdolgozott újabb kiadásban látott ismét napvilágot.

A Didachénak ilyen átdolgozott egyik újabb kiadása⁴ az Egyiptomból a III. század végéből, sőt Schermann szerint az I. század végéből (90. é. Kr. u.) származó *Apostolica constitutio ecclesiae* («Apostolische Kirchenordnung»)⁵ címen ismert kánongyűjtemény, amely a Didache II. és IV. részének anyagát teljesen elhagyta, az I. rész anyagát úgyszólván teljesen átvette (Ap. Constit. Ecclesiae 1—14. fej.), de annak egyes mondatait kibővítve és paraphrasálva az egyenkint felszólaló apostolok ajkára adta míg a Didache III. részének anyagát teljesen átdolgozta úgy hogy a charismatikus egyházszervezetet mellőzvé, annak helyébe az átdolgozó szerző a korának megfelelő egyházszervezeti és

¹ Bardenhewer i. h.

² U. o. 98. l.

³ Bardenhewer, II.² 304, 307—8. l.; Funk, Didascalia I. k. IV. l.

⁴ Bardenhewer, Geschichte, II.² 258.

⁵ Th. Schermann, Die allg. Kirchenordnung, III. 599. — Schermann szerint már Római sz. Kelemen az ő l. Clem. c. 95-ben felhasználta ezt a gyűjteményt: az *Apost. Constitutio Ecclesiae*-t, más néven: *Canones Apost. ecclesiastici*-t.

egyházjogi szabályokat vette fel és azokat szintén az egyenként felszólaló apostolok által mondatja el. (Ap. Const. ecclesiae 15—30. fejj.)

A Didachénak másik újabb kiadására, a Syriában a IV. század végén megírt *Constitutiones Apostolorum* című gyűjtemény VII. könyvében bukkanunk.¹ Ez a gyűjtemény a Didache I. részét némi kis változtatással megtartotta (Constit. Ap. VII. 2—21.), a Didache II. és III. könyvének anyagát a IV. századbeli liturgiai és egyházjogi anyaggal cserélte fel (Constit. Ap. 22—31.) és némi bővítéssel meghagyta a Didache IV. részének eschatologikus anyagát is (Constit. Ap. VII, 32.). De már ezenkívül a *Constitutiones Apostolorum* anyagának második fele semmiféle vonatkozásban nem áll a Didachéval, mert a 33—38. fejezetek egy hosszú imát közölnek, a 39. fejezet a katechumenek oktatásának módját ismerteti, a 40—45. fejezetek a keresztségnek a IV. században használt liturgiáját és a keresztségnél elmondandó hitvallás² szövegét tartalmazza, a 46. fejezet az apostolok által felszentelt püspökök neveit közli, a 47. fejezet egy reggeli imát («Gloria in excelsis Deo»), a 48. fejezet két esti imát («Laudate», «Nunc dimittis»), a 49. fejezet pedig az étkezésnél szokásos ima szövegét tartalmazza.³

2. §. A «*Constitutiones ecclesiae aegyptiacae*» («Aegyptische Kirchenordnung») című gyűjtemény.

Az álapostoli kánongyűjtemények közül a Didache után korra nézve az a gyűjtemény következik, amelyet először Achelis (1891.) jelölt meg *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae* («Aegyptische Kirchenordnung») névvel azért, mert ő abból, hogy e gyűjteménynek akkor még csak kopt, aethiop és arab nyelvű szövege volt ismeretes, arra következtetett, hogy e gyűjtemény eredete, szerzőjének és a gyűjteményben leírt egyházszervezetnek hazája Egyiptomban keresendő.⁴

Bár ma még nem teljesen alakult ki a kritikai közvélemény

¹ Bardenhewer, Patrologie³ 319. l.

² A Constitutiones Ap. VII., 41. alatt közölt hitvallás szövege nem a római egyház hitvallás-szövege, hanem valamely keleti egyházé és hihetőleg nem más, mint a 341. évi antiochiai zsinat 4. formulája. Funk, Did. I. 445.

³ Funk, Didascalia I. 387—459.

⁴ Bardenhewer, II.² 597. l.

e gyűjtemény hazájára, korára és szerzőjére nézve, mégis Schwartz E. (1910.)¹ kutatásai alapján az a vélemény látszik legelfogadhatóbbnak, hogy a gyűjtemény hazája Rómában keresendő és szerzője valószínűleg nem más, mint *Hippolytus* római ellenpápa († 236.), a *Philosophumena* hírneves szerzője, akinek 1551. évben a római S. Hippolytus-coemeteriumban felfedezett ülésszobrának támlalapján olvasható műveinek jegyzékében foglaltatik egy mű ily címmel: [περι χαρισμάτων] ἀποστολική παράδοσις, amelyet Schwartz a *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae*-vel azonosít.² Schwartz véleményét sok más belső mozzanat támogatja, nevezetesen az, hogy a gyűjteményben (16. fej. 14—16. v.) a római apostoli hitvallás a legrégebb ismert szövegével találkozunk.³

¹ Ed. Schwartz, Über die pseudapostolischen Kirchenordnungen; 1910. (Schriften der Wiss. Ges. in Strassb., 6. sz.)

² Protest. Realencykl.³ 23. köt. 106. l.

³ Az ú. n. apostoli hitvallás legrégebb alakja az, amelyet a római egyház az első századokban a keresztségnél használt («Romanum symbolum», sigla: R). Ennek a symbolumnak őskeresztényi jellemző vonása az, hogy még nincsenek benne a későbbi (II. és III. század) eretnokségek ellen irányuló antithesisek és hogy a symbolum három cikke (κήρυγμα, μάθημα) csak a szentírásból és az ősegyház teológiájából vett szavakat használ, míg a keleti egyházak symbolumai a II—IV. század eretnokségei ellen irányuló dogmatikus ellenformulákkal vannak tele. (Harnack: Protest. Realencykl.³ I. köt. 747. l.) Ez vette mindenesetre rá a *Constitutiones Apostolorum* görög szerzőjét arra, hogy amikor műve VIII. könyvében feldolgozta a *Constit. eccl. aeg.* anyagát, ebből a forrásból a keresztelezés ritusát egyáltalában nem vette át, hanem ehelyett a VII. könyvben a Didaché átdolgozásánál, helyezte el (Constit. VII., 39—45.) a maga korában és hazájában használt kereszteleési liturgiát és ennek keretében közöl egy terjedelmes szövegű keleti symbolumot, melyről már fentebb szólottunk. — A *Constit. eccl. aegypt.* 16,14—16. után ez a legrégebb római symbolum-szöveg így rekonstruálható: «Credo in unum Deum patrem omnipotentem. Credo in Christum Jesum filium Dei, qui natus est de Spiritu sancto ex Maria virgine et crucifixus sub Pontio Pilato et mortuus est et sepultus et resurrexit die tertia vivus a mortuis et ascendit in coelis et sedet ad dexteram Patris venturus judicare vivos et mortuos. Credo in Spiritu sancto et sanctam ecclesiam et carnis resurrectionem». Th. Schermann, Die allg. Kirchenordnung I. k. 72—3. l.; Funk, Das Testament uns. H. u. die verwandten Schriften, 284. l. A *Constit. eccl. aeg.*-nek átdolgozásai közül a *Canones Hippolyti* a symbolum tekintetében elég híven megegyezik alapforrásával (eltekintve a 3. articulustól, amely a Szentléleknek «a patre filioque» származását is tartalmazza, ami nyilvánvalóan igen késői betoldás), míg a *Testamentum D. n. J. Christi* a 2. articulushoz tartalmaz a IV. század trinitárius vitáira utaló antithetikus anyagot Funk i. m. 120. 282—8. l. A *Constit. eccl. aeg.* és a *Canones Hippolyti* symbolumának ősrégi római származására legelőször a symbolumkutató Katten-

Legújabbán Schermann Th. azt vitatja, hogy a gyűjtemény szerzője *Clemens Romanus* volt, a mű tehát a római egyház legrégibb *Ritualé*-ja, amelyen kívül *Clemens Romanus* írt volna egy *περὶ χαρισμάτων* című, a *Constitutiones eccl. aeg.* elején említett munkát, amely nem más, mint a *Clementis Romani epistola ad Corinthios prima* címen ismert levél. Schermann szerint a Kelemen-féle *Ritualét* (*Constit. eccl. aeg.*), még az apostoli kor után, kb. a 130. év előtt, egy műben kapcsolták össze az apostoli kátéval, amely kátének első alakja a *Didaché*-ban, második alakja pedig a II. század első felében Egyiptomban szerkesztett *Apostolica Constitutio ecclesiae* («Apostolische Kirchenordnung») című gyűjteményben ismerhető fel. Ezt az utóbbi gyűjteményt azért az egyiptomi egyház kopt és arab nyelvű octateuchusaiban is egybekapcsolva találjuk a *Constitutiones eccl. aeg.*-vel, mint két egymást kiegészítő gyűjteményt: első helyen az apostoli káté (*Apost. Const. ecclesiae*) áll, utána az apostoli *Rituale* (*Constit. eccl. aegypt.*). Schermann szerint a *Didascalia* nem volt más, mint ez összekapcsolt két gyűjteményhez írt kommentár; *Hippolytus* pedig nem a *Constitutiones eccl. aegypt.*-nak, hanem az ebből megszerkesztett *Canones Hippolyti* című munkának szerzője.¹

Schermann felfogása összeegyeztethetőnek látszik Schwartz véleményével. Mert ha Schwartz-al alapul is vesszük azt, hogy a *Constitutiones eccl. aeg.*-nak mai alakjában Hippolytus volt a szerkesztője, e könyv *Rituale*-természete mégis azt hozza magával, hogy e *Rituale*-t Hippolytus bizonyára nem szabadon, hanem egy régibb *Rituale*, vagyis az apostoli hagyomány alapján szerkesztette; és így lehetségesnek, sőt valószínűnek is mondható az, hogy a Hippolytus által szerkesztett *Constitutiones eccl. aegyptiacae* liturgikus és egyházjogi anyagának tekintélyes része is apostoli hagyományra (*ἀποστολική παράδοσις*), vagyis római szent Kelemtől eredt. A jövő kutatásra e téren érdekes és hálás feladatok várnak. Újabb szöveg-felfedezések egészen új világosságot vethetnek hamarosan is erre a gyűjteményre (*Constit. eccl. aeg.*) és testvérére (sok kritikus bánásmódja után ítélve, bizony inkább «mostohatestvérére»), az *Apostolica Constitutio ecclesiae*-re.

busch mutatott rá 1894-ben *Das apost. Symbol* című műve I. kötetében (323. l.) és 1897-ben műve II. kötetében (181. l. 3. j.).

¹ Th. Schermann, Die allg. Kirchenordnung, I. köt. 9–10.; III. köt. 94–629. l.

Az előadottakból az is világosnak látszik, hogy ha *Schwartz* Ed. véleménye végleges megállapításnak bizonyul, a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjteményt ki kell kapcsolni az álapostoli gyűjtemények közül és belé kell illeszteni Hippolytus hiteles művei közé, amely még pseudonym műnek sem lesz többé mondható és eddig elfogadott címe (*Constitutiones eccl. aeg.*) elhagyandó és az *Apostolica traditio* (ἀποστολική παράδοσις) címmel lesz helyettesítendő.

A szakkritika eddigelé, maga *Schwartz* is, még mindig az «álapostoli» kánongyűjtemények («pseudapostolische Kirchenordnungen») közé sorozza e művet.

A *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae* gyűjtemény szövegének kopt nyelvű első teljes kiadását H. *Tattam* 1848-ban bocsátotta közé, egy IX. századbeli berlini kopt kódex alapján; ezt a kiadást sűrű egymásutánban követték, más kódexek után készült, egyéb kopt kiadások: *Lagarde*-é (1883.), *Bouriant*-é (1884–5.), *Steindorff* és *Achelis*-é (1891.) és *Horner*-é (1904.). A kopt szöveg modern latin fordítását elkészítette és közölte: *Funk* F. (*Didascalia*, II. köt. 1905.) és ő utána *Schermann* Th. (*Allg. Kirchenordnung*, I. köt., 1914.). E kiadók a kritikai jegyzetekben az alább említendő régi latin fordítás variánsaira is tekintettel voltak. A gyűjtemény arab szövege még nincs közölve, de fordítását *Horner* angol nyelven (1904.) és *Périer* francia nyelven (1912.) közzétették.¹ *Hauler* Edm. érdeme az, hogy a veronai káptalani könyvtár VI. századbeli palimpsest kódex alsó írásában felfedezte a *Constit. eccl. aegypt.* régi latin (IV. század végén készült) fordítású szövegét és azt 1900-ban közrebocsátotta. Érdemes felemlíteni, hogy ennek a palimpsest kodexnek alsó írása ezenkívül tartalmazta még a *Didascalia* szövege két-ötödrészének és az egész *Apost. Constitutio eccl.* («Apostolische Kirchenordnung») című gyűjteménynek régi latin fordítását is.²

A *Constitutiones eccl. aegypt.* szövegének eredeti nyelve görög volt, de a görög szöveg, néhány rövid töredéken kívül elveszett, illetőleg még talán valahol lappang.³

¹ *Funk*, *Didascalia* II. köt. XXII–IV. l.; *Theod. Schermann*, *Allgem. Kirchenordnung* I. 8–11; *Bardenhewer*, *Patrologie*³ 323–4. l.; *Gesch. d. altk. Litt.*, II.² 596–9 l.

² *Funk* i. m. II. k. XXIII. l.; *Schermann* I. 9.; *Protest. Realencykl.*³ 23. köt. 105. l. (H. *Achelis*.)

³ *Funk*, *Didascalia* II. köt. XXII–XXIII. l.

A *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae* cím alatt ismert gyűjtemény 34 fejezetre oszlik.

A művet előszó vezeti be,¹ amelyben a szerző (többes első személyben!) említi, hogy a kegyadományokról (περὶ χαρισμάτων) egy másik munkát is írt, most pedig az egyházi tanítóhagyomány élére kerülén (római pápaság?) elhatározta a hagyomány (ἀποστολική παράδοσις)² megírását, főleg a nemrég keletkezett tévely miatt (Callistus pápa tanítása Hippolytus-sal ellentétben?) és más tudatlanok miatt. Ezekben a homályos utalásokban az újabb szakkritika erős támpontot lát Hippolytus szerzősége mellett.³

A mű 1. fejezete a *püspökszentelés* rítusát tartalmazza,⁴ de ezenkívül közöl több jogszabályt is a püspökszentelésre nézve, mint például: püspökké csak az szenteltessék fel, aki az egész nép által választott és hibátlan (1, 1), a püspökszentelés vasárnap történjen és pedig úgy, hogy a nép és a papság (presbyterek, diaconusok) jelenlétében az összes jelenlevő püspökök kezeiket reátegyék a felszentelendőre (1, 2) és azután egyik püspök a jelenlevők közül (1, 3—7), kit a többiek erre méltónak tartanak, reátevén a felszentelendőre kezeit, elmondja felette a szentelési imát.

Ez a rendelkezés mindenesetre a IV. századnál régibb eredetre vall, mert a nicaei zsinat 4. kánonja már metropolitát említ (μητροπολίτης), akinek joga van a püspökválasztást megerősíteni.⁵

A következő fejezetek (2—17. fej.)⁶ szintén túlnyomólag liturgikus anyagot tartalmaznak a presbyterek felszenteléséről (2. f.), a diaconusok felszenteléséről (3. f.), a confessorokról (4. f.), a lectorról (5. f.), a subdiaconusokról (6. f.), az özvegy nőkről (7. f.), a szűzekről (8. f.), a gyógyítási kegyadományról (9. f.), a katechumenekről (10—15. f.).

Az egyházi rendfokozatoknak ilyen osztályozása és ez az egymásutánja egymagában is már sajátosságos, nevezetesen, hogy

¹ Schermann I. 35—7.

² A mű végén (34. fej.) a szerző ismét lelkökre köti olvasóinak az általa előadott hagyományt és ezt itt már kifejezetten *apostoli* hagyománynak nevezi. Schermann i. m. I. k. 100. l.

³ Bardenhewer II.² 597.

⁴ Funk, Didascalia II. 98—102; Schermann I. 37—46.

⁵ H. Leclercq, Histoire des Conc. I. 1. köt. 539.

⁶ Funk II. 102—9; Schermann I. 47—68.

a *confessorok* az egyházi rendfokozatokhoz számíttatnak és sorrendben közvetlenül a diakonusok után következnek.

De még sajátosabb a 4. fej. 1. versében foglalt az a rendelkezés, hogy: «az a *confessor* (hitvalló), aki Isten nevéért bilincsekben volt, a diaconatus vagy a presbyteratus elnyeréséhez nem szorul kézfeltételre, mert már hitvallása folytán bírja a presbyteratus méltóságát». De már a püspöki rendhez az ily *confessor* is kézfeltételre szorul, valamint az a *confessor* is kézfeltételre szorul a diaconatusnál és a presbyteratusnál is, aki nem nyilvánosan, hanem csak saját házában szenvedett hitéért bántalmakat.

Ez a fejezet, ha kezdettől fogva a gyűjtemény eredeti szövegéhez tartozott, tagadhatatlanul spiritualista, pseudo-mystikus tévtant tartalmaz, amely, ha a gyűjteménynek szerzője vagy átdolgozója valóban Hippolytus volt, ez esetben Hippolytusnak személyes, Calixtus pápával szemben más dolgokban is (pl. a bűnbocsánati fegyelem stb. tekintetében) extravagáns, rigorista és spiritualista véleményét fejezi ki, amely hozzá még teljes szöges ellentétben áll összes kortársainak tanúságával, t. i. mintha a martirium és a hit megvallása nemcsak a bűnöket mosná le és a bűnbánatot pótolná, hanem ezenkívül valamikor még egyházi rendi hatalmat adott volna a *confessor*oknak.¹

¹ Funk, Das Testament uns. H., 46—9., 161—3., 305. 1.; Schermann III. 200—2. — Funk (Testam. 47—8. 1.) megengedi ugyan, hogy a *confessorokra* vonatkozó fenti jogszabály a műnek kora, az üldözések kora (III. század) mellett tesz tanúságot, de mégis, mivel a kortársak a konfesszorság ily hatásáról semmit sem tudnak, sőt ellenkezőleg említést tesznek a *confessoroknak* felszenteléséről (így Cyprianus a 38. és 39. levelében említi, hogy ő *confessorokat* felszentelt lectorokká), azért Funk azt tartja valószínűnek, hogy a mártiroknak a monofizitáknál az V. században újra éledő tisztelete adott alkalmat e jogszabály keletkezésének, és hogy eszerint e gyűjtemény is nem a III., hanem az V. században keletkezett. Funk-nak e véleménynyilvánítása óta azonban a mű III. századbeli eredete mind általánosabb elfogadásra talált, és így ennek a 4. fejezetnek a problémáját a III. század egyházfegyelmén belül kell megoldáshoz juttatni. Véleményem szerint a probléma magától feloldódna akkor, ha az eredeti görög szöveg felfedezése vagy a kopt fordítás revíziója folytán az az exegesis válnék lehetségessé, hogy a megkínzott *confessor* nem szorult arra, hogy a hivek és a papok őket diakonusokká és presbyterekké megválasszák, kezeiket rájuk tevén, értük kezeskedjenek (a Didache 15, 1. alatt a χειροτονίαν szó szintén nem szentelést, hanem választást jelent, v. ö. Funk, Patres Ap. I. 34.), de igenis szükségük volt arra, hogy a püspök felszentelje őket. Érdekes

A 10—15. fejezetek a catechumenatus-ra vonatkozó jogszabályokat tartalmazzák. A catechumenatus-ba felvétetni kívánók a «doctor»-okhoz vezetendők oly keresztény hivek által, akik tanúskodnak róluk. A doctorok kötelesek megvizsgálni a jelentkezők életét és a méltatlanokat visszavetni. Visszavetendők: a kerítők, a bálványkészítő szobrászok és festők, a versenykocsihajtók, az egymással vagy állatokkal viaskodó gladiátorok, a bálványpapok, a katonák, a városlőljáró vagy más pallosjoggal bírók, a kéj nők, a gyermekekkel fajtalanzkodók, az önmagukat kasztrálók, a mágusok, a varázslók, csillagjósok, jövőmondók, a nem törvényes feleséggel bírók (10—11. fej.). Azután figyelmet érdemel az a rendelkezés, hogy a katechumenek 3 éven át kötelesek hallgatni az igét, de ez az idő a jó viselkedésre való tekintettel megrövidíthető (12. f.). A katechumenek az ige hallgatása után imádkoznak, elkülönítve a hivectől, külön a katechumen férfiak és a katechumen nők. Békecsókot csak a hivek válthatnak egymással, de csak az egyeneműek, férfiak férfiakkal, nők nőkkel. Az összes nők lenvászorból készült fátyollal takarják el arcukat (13. fej.).¹

A 16. fejezethez van felvéve a keresztség teljes liturgiája (a fent már említett legrégibb római symbolum-mal) és az azzal kapcsolatos legrégibb mise-liturgia. Először a gyermekek, azután a férfiak és végre a nők részesülnek a keresztségben, és pedig a nők, miután teljesen feloldották hajukat és minden arany és ezüst ékszert letettek.²

A bőjtre vonatkozó szabályok után (17. f.) a mű közli az agapéra vonatkozó szabályokat (18—22. fej.), amely alatt a püspök a Didachéból (9, 3.) már ismert imát mondja el.³

Következnek a püspököknek adott gyümölcs-oblatiok felaján-

még az a körülmény is, hogy a *Constit. eccl. aeg.* újabb átdolgozásai körül az alapforrással csak a *Canones Hippolyti* (6. f.) és a *Testamentum D. n. J. Christi* (I., 59.) egyeznek meg a confessor-caput tekintetében, míg a *Constitutiones Apostolorum* (VIII., 23.) és a *Constitutiones per Hippolytum* (14. f.) az alapforrás jogszabályát épen az ellenkezőjére változtatták át, t. i. hogy a konfesszori rend elnyeréséhez nem kell szentelés, de a papságba belépni kívánó confessor felszentelésre szorul, és ha valamely confessor mégis felszentelés nélkül bitorolná a püspöki, áldozópapi vagy diaconusi rendet, az deponálandó és kiközösítendő. *Funk*, *Didasc.* II. 104—5.

¹ *Funk*, *Did.* II. 106—10.; *Schermann* I. 54—67.

² *Funk* II. 109—112; *Schermann* I. 68—78.

³ *Funk* II. 112—4.; *Schermann* I. 79—87.

lására (23. fej.) és megáldására (24. f.) és a husvéti böjtre vonatkozó szabályok (25. fej.); azután arról, hogy a diaconusok és a subdiaconusok kötelesek a püspökkel közölni a beteg hivek neveit (26. f.). Sorra jönnek az összes, az áldozáshoz járó hiveket kötelező *jejunium eucharistium* kötelmére (28. f.), az eucharistiának őrzésére és minden profanációtól való megóvására (29—30. f.), a temetőknek és az ott levő fossorok és örök gondozására és az ima óráira (27. f., 30. f. 3—4. v, 32. f. 1—30. v.) vonatkozó szabályok. A kötelező imaórák voltak (32. f.): a hajnali ima, a templomban végzett ima, az otthon a 3., 6., 9. órában (= d. e. 9., 12. és d. u. 3. óra) végzett ima, az esti ima, az éjjéli ima és az első kakasszóra végzett ima.¹ A 33. fejezetben a hivek köteleztetnek, hogy az ördög elriasztása végett homlokukat és szemüket a kereszt jelével jelöljék meg.²

A zárófejezetben (34. f.) a szerző újból buzdítja olvasóit az apostoli hagyomány megtartására.³

A *Constitutiones ecclesiae aegyptiacae*-nek e tartalmi ismeretéből immár megállapítható az, hogy ez a gyűjtemény nem tartozik a szorosan vett álapostoli gyűjtemények közé, mert címében vagy szövegében sehol az apostolok, mint a mű szerzői meg nem nevezetnek, első személyben sehol fel nem szólalnak.

A mű túlnyomó tartalmánál fogva istentiszteleti célokra készültnek vélelmezhető és így *Rituale*-nek minősíthető, mindenestre nagyobb joggal, mint a Didache. De a túlnyomó *Rituale*-jelleg mellett a gyűjtemény kánongyűjteménynek is mondható, mert a szertartásokra vonatkozólag vagy csak azoknak kapcsán igen sok szertartásjogi, sőt egyházszervezeti jogszabályt is tartalmaz. Összehasonlítva e gyűjtemény jogszabály-stilusát a Didache-val nagy változás és haladás tapasztalható: a *Constit. eccl. aegyptiacae* nem a hivekhez parancsoló módon intézett utasításokat (így a *Didache*), hanem valóságos törvénystilusba foglalt egyházi jogszabályokat, kánonokat tartalmaz,⁴ bár a *canon* (κανών) szó a gyűjteményben szintén még sehol sem fordul elő.

¹ Funk, Did. II. 114—8; Schermann I. 87—98.

² Schermann I. 98—99.

³ U. o. 99—100. l.

⁴ Így például: «Episcopus *ordinetur* electus ab omni populo» (Const. eccl. aeg. I., 1.). Vagy: «Confessori autem, si propter nomen Dei vinculis fuit, manus non imponatur ad diaconatum vel presbyteratum; namque dignitatem presbyteratus confessione sua habet.» (Schermann I. 37. 51.) A Didache

A *Constitutiones eccl. aeg.*-nek a nyugati egyházban, bár itt már a IV. század végén latinra is lefordították, a kánonjog forrástörténetében szerepe vagy az egyházjog fejlődésében ki-mutatható hatása nem volt; a mű összes átdolgozásai is a Keleten jöttek létre.

A keleti egyházban azonban a *Constitutiones eccl. aeg.*-nek mindkét téren nagy szerepe és hatása volt, bár feltűnő, hogy époly kevésbé mint a Nyugaton, a Keleten is az egyházatyák és írók műveiben e gyűjteménynek nyomát vagy felemlítését sehol sem találjuk.

Ami a műnek a Keleten betöltött szerepét illeti, először is a gyűjteményt Egyiptomban körülbelül a IV. század elején vagy legalább közepén az *Apostolica Constitutio ecclesiae* («Apostolische Kirchenordnung») című, a III. század végén keletkezett gyűjteménnyel foglalták össze egységes *Corpus juris*-ba úgy, hogy ennek a *Corpus juris*-nak első 30 fejezete az *Apost. Constitutio ecclesiae* szövegét, a következő 32 (34) fejezete pedig a *Constitutiones eccl. aeg.* szövegét ölelte fel.¹

Másodszor a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjteményt a Keleten (Syria? Egyptom?) ugyancsak a IV. század elején vagy közepén a III. század második felében keletkezett *Didascalia*-val és a fentemlített *Apostolica Constitutio ecclesiae*-vel egy még terjedelmesebb *Corpus juris*-ba foglalták össze úgy, hogy a *Corpus juris* élén a *Didascalia* állott, utána pedig az egybekapcsolt *Apost. Constitutio ecclesiae* és a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjtemények következtek. Ennek a keleti nagy *Corpus juris*-nak IV. századbéli latin fordítását birjuk, bár csak töredékesen a veronai VI. századbéli palimpsest kódex alsó írásában.²

Harmadszor a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjteményt Syriában a IV. század végén a *Constitutiones Apostolorum* ismeretlen szerzője átdolgozta és nagy művébe VIII. könyvként illesztette be tetemes újabb liturgikus és egyházjogi anyag hozzáadásával.³

az előbb idézett szöveggel parallel helyen még így fogalmaz: «Constituite vobis episcopos et diaconos dignos Domino.» (Did. 15. 1.)

¹ Schermann I. k. V. 1. — Schermann ennek a *bipartitum corpus juris*-nak az *Allgemeine Kirchenordnung* nevet adta, amelynek két részét így jelöli meg: K I. (= «Apostolische Kirchenordnung»), K. II. (= «Aegyptische Kirchenordnung»).

² Schermann III. 623—629.

³ Achelis in Protest. Realencykl. 23. köt. 106. 1.

A *Constitutiones Apostolorum* teljes egészében nem más, mint a pszeudo-klementin irodalom (*Recognitiones et Homiliae Clementinae* a III. század második feléből) felhasználásával, egy görög nyelvű *Corpus octateuchum Clementinum*-má való átdolgozása a Didascaliának (*Constit. Ap. I—VI. k.*), a Didaché-nak (*Const. Ap. VII. k.*) és a *Constitutiones eccl. aeg.*-nek (*Const. Ap. VIII. k.*).¹

Negyedszer a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjtemény Egyiptomban Funk, Bardenhewer és Schwartz szerint az V. században, de mások szerint már jóval előbb (Harnack, Achelis és Schermann szerint maga Hippolytus által a III. század elején), új átdolgozást kapott a *Canones Hippolyti* című gyűjteményben, amely arabs és aethiop nyelven maradt fenn.² Meg kell a *Canones Hippolyti*-től különböztetni a *Constitutiones per Hippolytum* («*Epitome libri VIII.-i Constitutionum*») görög nyelvű művet, amely nem más mint a *Constitutiones Apostolorum* VIII. könyve öt töredékének (1. *Constit. Ap. VIII. 1—2*, 2. *Const. Ap. VIII. 4—5*, 16—28, 30—1, 3. *Const. Ap. VIII. 32*, 4. *Const. Ap. VIII. 33—4*, 42—45, 5. *Const. Ap. VIII. 46.*) külön kiadása és csak valamivel ifjabb korú, mint maga a *Constitutiones Apostolorum* mű.³

Ötödször a *Constitutiones eccl. aeg.* gyűjtemény Szíriában az V. században új átdolgozást nyert a Rahmani syr patriarcha által 1899-ben syr szövegben közzétett *Testamentum D. n. Jesu Christi* című gyűjteményben, amely nem más, mint az alapforrásnak az Úr ajkára adott bőbeszédű paraphrasisa.⁴ Ez a *Testamentum D. n. J. Christi* c. gyűjtemény nemsokára helyet kapott a monofizita egyház syriai, abessiniai és egyiptomi *Octateuchus*-aiban. A syriai (syrnyelvű) *Octateuchus*ban és az abessiniai (aethiop nyelvű) «*Synodos*» nevű *Octateuchus*ban a *Testamentum* tölti ki az *Octateuchus* I. és II. könyvét (a többi könyv anyaga: III. k. = *Apostolica Constitutio eccl.*, IV—VII. k. = kivonatok a *Constit. Ap. VIII. könyvéből*, VIII. k. = *Canones Apostolorum*). Az egyiptomi monofizita egyházak két *Octateuchusa* maradt fenn: a kopt nyelvű *Octateuchus*ban az I. és II. könyv helyét az *Ap. Constitutio ecclesiae*, a III. könyv helyét a *Constitutiones*

¹ Schermann III. 623—5.

² Funk, Didasc. II. köt. XXV—VIII. l.; Bardenhewer, Pathologie³ 324. l.

³ Funk i. m. XIX—XXVI.; Bardenhewer 323. l.

⁴ Funk, Didasc. II. köt. XIII. XXVII. l.; Testament uns. H, 87, 303—6. Bardenhewer, Pathologie³ 324. l.; Schermann III. 617—25. l.

eccl. aeg. foglalja el, a többi könyv (IV—VIII.) megegyezik a syriai Octateuchus tartalmával; az *arab* nyelvű Octateuchusban pedig az I. könyvet a *Testamentum D. n. J. Christi*, a II. könyvet az *Apostolica Constitutio Ecclesiae*, a III. könyvet a *Constitutiones ecclesiae aeg.* foglalja el, a többi könyv (IV—VIII.) itt is megegyezik a syriai Octateuchus tartalmával.¹

3. §. A Didascalia. •

AZ ÁLAPOSTOLI kánongyűjtemények közt a harmadik helyet az ú. n. *Didascalia* foglalja el, amelynek a syr fordítás szövegében fennmaradt teljes címe így szól: «Didascalia id est Doctrina catholica (καθολικὴ διδασκαλία) duodecim apostolorum et sanctorum discipulorum Salvatoris nostri».²

A kritika már közel két évtized óta (Funk 1901) egyetért abban, hogy a *Didascalia*-t Syriában vagy Palestinában egy ismeretlen szerző a III. század második felében írta. *Achelis* annak a feltevésnek adott kifejezést, hogy a művet egy coelesyriai katolikus püspök írta.³

A *Didascalia* eredeti görög nyelvű szövege nem maradt fenn, de az a syr és latin fordítások segítségével legnagyobb részben rekonstruálható a *Constitutiones Apostolorum* hat első könyvének szövegéből, amely, mint látni fogjuk, nem más, mint bő átdolgozása a *Didascalia* szövegének.⁴

Azonban teljes egészében fennmaradt a *Didascalia* szövege syr fordításban, és pedig hat különféle syr kódexben. A syr szöveget első ízben *Lagarde* tette közzé 1854-ben a IX. századbéli saintgermaini kódex nyomán, 1903-ban pedig *Dunlop Gibson* Margaréta asszony kiadta és angol fordítással kísérte azt a syr szöveget, amelyet *Rendel Harris* fedezett fel és másolt le Mesopotámiában.

A *Didascalia* a IV. század végén készült latin fordításainak töredékeit (az egész műnek körülbelül háromnyolcada) *Hauler* Edm. fedezte fel 1896-ban a veronai káptalani könyvtár palimpsest kódexének a VI. században írt alsó írásában és adta ki 1900-ban; a töredékek az egész művön végigvonulnak. Egy újabb, XI. századbéli interlineáris (teljes) latin fordítás maradt fenn a

¹ Funk, *Didascalia* I. köt. VI. XXII—III. l.; Schermann I. k. 2—5. l.

² Funk *Didascalia*. I. k. 2. l.

⁴ Funk i. m. I. k. VI. l.

³ Funk i. m. I. k. IV.—V. l.

vatikáni 5403. számú latin kódexben, amely teljes syr szöveget is tartalmaz, de ez a kódex még nem került kiadásra.¹

A Didascalia szövegét *francia* fordításban Nau F. (Paris) adta ki 1902-ben, majd *német* fordításban és magyarázatokkal Achelis H. és Flemming J. (Leipzig) adták ki 1904-ben,² *latin* fordításban és magyarázatokkal pedig Funk F. (Paderborn) bocsátotta közre 1905-ben az ő «Didascalia et Constitutiones Apostolorum» műve I. kötetében. E műben a latin szövegbe fel vannak véve a veronai palimpsest szöveg töredékei, de némi hozzáadásokkal (< >) vagy kihagyásokkal ([ ]), illetve a kihagyandó szavak jelzésével, és ezenkívül Funk a veronai szövegben fenn nem maradt szöveget a syr szöveg után teljesen újból fordította le latinra a syr szöveg után.³

A Didascalia eredeti szövege nem volt sem könyvekre, sem fejezetekre felosztva; a latin fordításban legalább is sehol sincs felosztásnak nyoma.⁴ A syr szöveg 26 (párisi kódex), illetőleg 27 fejezetre (mesopot. kódex) oszlik.⁵ A mű tiszta áttekintése végett azonban jobb alkalmazni a *Constitutiones Apostolorum* felosztását, amely a Didascalia anyagát átdolgozván, azt hat könyvre osztotta fel a következő címfeliratokkal: I. könyv: De laicis. (Περὶ λαϊκῶν.) II. könyv: De episcopis, presbyteris et diaconis. (Περὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων.) III. könyv: De viduis. (Περὶ χήρων.) IV. könyv: De orphanis. (Περὶ ὀρφάνων.) V. könyv: De martyribus. (Περὶ μαρτύρων.) VI. könyv: De schismatibus. (Περὶ σχισμάτων.)⁶

Bár ezek a címfeliratok az egyes könyveknek nem teljes tartalmát juttatják kifejezésre, de mivel mégis a tartalom túlnyomó és jellegzetes részét jól megjelölik, alkalmasak a könyv tartalmának szemléltetésére.

A mű előszavában az Isten által alapított katolikus egyháznak, az Úr szöllejének tagjai, a választottak megszólító alakban felhivatnak, hogy hallgassák meg a szent tanítást, egyetértve az ő szent harsonáival.

¹ Funk i. m. I. k. VIII. 1; O. Bardenhewer, Geschichte der altk. Litt. II.² 305., 311. l.

² Funk I. k. X. l.; Bardenhewer, II.² 310—1. l.

³ Funk i. m. I. k. X—XI. l.

⁴ U. o. XI. l.

⁵ U. o. XII. l.

⁶ U. o. XIII. l.

Az I. könyv (Περὶ λαϊκῶν) elején tovább is megszólító alakban utasítatnak a *világi hívek*, hogy a rosszat kerüljék és a jót gyakorolják (I, 1—2. fej.), a *nős férfiak* pedig, hogy csakis feleségeik tetszését keressék és minden felesleges ékességtől (szép ruha, gondozott haj, aranygyűrűk) és a szakál borotválásától tartózkodjanak, nehogy ezzel idegen nők tetszését nyerjék meg, hanem inkább kerülve a semmittevést, dolgozzanak, vagy ha gazdagok, az Úr igéi fölött elmélkedjenek, felkeresve ily célból hívó társaikat, vagy pedig otthon maradvá olvassák végig a szent könyveket («Legem et Regum libros et Prophetas et Evangelium»), a pogány könyveket azonban egyáltalában ne is érintsék, a mindkét nemre nézve közös és nyilvános fürdőket pedig ne látogassák. (I, 3—7. fej.) Azután a *keresztény nők* kapnak hasonló utasításokat (túlnyomólag megszólító alakban), nevezetesen, hogy csakis férjeiknek törekedjenek tetszeni, kezeik a gyapjura, gondolataik pedig az orsóra irányuljanak («manus sint ad lanam et cogitatio ad fusum», I. 8, 2.), továbbá, hogy az utcán lefátyolozva járjanak, arcukat ne fessék, szerényen járjanak «teljesen betakarva ruhával», a nyilvános fürdőktől vagy teljesen tartózkodjanak, vagy pedig azokat csak ritkán és sohasem sokáig, nem délben, hanem 10 órakor (d. u. 4 óra) látogassák (I, 8—10. fej.). Az I. könyvben az apostolok sehol, mint a mű szerzői — kivéve, burkoltan bár, az előszóban — meg nem szólalnak.¹

A II. könyv (Περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων) elején a megszólító alak néhány fejezeten át (1—6, 5) a törvénystílusnak ad helyet. *Először* is felsoroltatnak a *püspökséghez* szükséges tulajdonságok: a püspök legalább 50 éves legyen, tiszta életű, akár *özvegy*, akár *házas*, kinek gyermekei jámborul vannak felnevelve.² A püspök nagyon serény legyen a prédikálásban,

¹ Funk i. m. 2—29. l.

² A Didascalianak ez a helye (Did. II, 2, 3) a régi latin (veronai palimpsest) fordításban így szól: «Ita ergo probetur, cum manus impositionis (sic!) accepit, et sic ordinetur in episcopatum, si est castus, si uxorem castam aut fidelem, habuit aut habet, si filios pie educavit et erudiens produxit, si ii qui intra domum ejus sunt, reverentur eum et honorant eum et omnes subditi illi sunt». Ebből a helyből az látszik, hogy a Didascalia szerzőjének hazájában rendszert özvegy vagy példás házas férfiakat választottak és szenteltek fel püspökökké. A bigamia successiva tilalmáról pedig hallgat a Didascalia; azt kétségkívül feltételezi a pastoralis levelek után. A *Constitutiones Apostolorum* szerzője (a IV. század végén) a Didascalíának ezt a helyét teljesen változatlanul átvette (néhány epitheton ornans hozzáadásával) a *Constt. Ap.* II. könyv 2. fejezet

jártas a szentiratok olvasásában, hogy azokat pontosan tudja lefordítani és megmagyarázni. (II, 1—5. fej.) A püspök kötelessége jó példát adni a népnek, a *bűnösöket* meginteni és nyilvánosan megfeddeni és a gonoszul vétkezőket a templomba való belépéstől eltiltani. (II, 6—9. fej.) A püspök köteles a *bűnbánó bűnösöket* szeretettel fogadni, meg nem ijedve azoktól (montanisták? novatiánusok?), akik szájalom nélkül azt mondják, hogy ilyenekkel nem szabad magukat beszennyezni. (II, 10—15. fej.) Következik annak az elmondása, miképen kell a bűnöst az egyházból kizárni és a bűnbánat elvégzése után (t. i. egy- vagy két- vagy három- vagy öt- vagy hétnapi böjt) visszavenni az egyházba, «mialatt az egész egyház imádkozik és a püspök a bűnösre ráteszi kezeit». (II, 16—24. fej.)

A II. könyv következő fejezeteiben a püspökök kötelességévé tétetik, hogy az *oblatiokból* csak keveset fordítsanak a maguk szükségleteire, a megmaradó részt pedig kezeljék az árvák, özvegyek, szenvedők és vándorok javára. (II, 25. fej.) Azután a világi hivek köteleztetnek, hogy a püspököket, a diaconusokat, diaconissákat, presbytereket, özvegyeket és árvákat tiszteljék.

3. versébe, de művének későbbi helyén, a VI. könyv 17. fejezetében — amelynek megfelelő tárgyú szöveg nincs a Didascaliában — már az összes papok házasságára ad részletesebb szabályokat a következő szavakkal: «Kimondjuk, hogy a *püspököknek, presbyternek diaconusnak egyházasságú* (μονογάμους) embernek kell lennie, akár él még házastársuk, akár már meghalt; de *nem szabad* nekik, ha a felszentelés után *nőtlenek voltak, házasságra lépni*, sem pedig, ha már előbb nősültek, más nővel házasságra lépni, hanem meg kell elégedniök azzal, akivel a felszenteléshez jöttek. A *subdiaconusoknak* (ὑπηρέτης) pedig és a *cantoroknak* (ψαλτοῦδοι), a *lectoroknak* (ἀναγνώσται) és *ostiariusoknak* (πωλοῦροι) szintén parancsoljuk, hogy *egyházasságúak* legyenek; de ha a házasság előtt léptek a papságba, megengedjük nekik a házasságkötést, ha ilyen szándékuk van, nehogy bűnbe esvén bűnhődjenek. De semmiféle papnak nem engedjük meg, hogy feleségül vegyen kéjnőt vagy rabszolganőt vagy özvegyet vagy urahagyótt nőt, miként már a törvény előírja. (Levit. 21, 7. 14.) *Diaconissává* érintetlen szűz választandó meg vagy pedig legalább egy férjjel élt özvegy, hívő és tisztos nő». (Funk, Did. I. 339—41; Pitra, Juris eccl. Graec. hist. et monumenta. I. 325.) A *Constitutiones Apost.* tehát egyik helyen sem tiltja meg, még a püspököknek sem, a házasságot a felszentelés után való folytatását. (Usus matrimonii.) A VIII. könyv 47. fejezetében foglalt *Canones Apostolorum* gyűjteményben, amelynek szintén a *Constitutor* a szerzője, kiközösítéssel sújtatik a püspök, presbyter és diaconus, aki feleségét a vallás ürügye alatt elbocsátja (5. apostoli kánon); más helyen pedig az összes a felszentelés után még nőtlen papok eltiltatnak a házasságkötéstől, kivéve csakis a lectorokat és cantorokat, ha ők feleséget venni akarnak (26. apostoli kánon.)

Az *agapék*-ban a presbyterák (a veronai latin szöveg szerint «presbyterae» és «anicae», a *Constitutio* görög szövege szerint: πρεσβύτεροι) is kapjanak részt, de a diaconusok, presbyterek és ha vannak, a lectorok kettős részt kapjanak, a püspök pedig négyszeres részt. A püspök nem köteles az általa kezelt javakról számot adni. (II, 26—36. fej.) A bűnbánatot tartó bűnösök csak az isteni ige hirdetését hallgathatják, de a hiveknek nem szabad velük együtt imádkozni; épen így a katechumenek is csak az igehallgatáshoz bocsáttatnak. (II, 37—43. fej.) A diaconusok törekedjenek egyetértésre a püspökkel és mindenről tegyenek jelentést a püspöknek. (II, 44. fej.) A keresztények sohase járuljanak a pogányok bíróságai elé és keresztények ellen ne vegyenek igénybe pogány tanukat. (II, 45—46. fej.) A keresztény bíróságok tárgyalásai hétfőn tartassanak. Az összes birói tárgyalásokon legyenek jelen a presbyterek és a diaconusok a püspökökkel. Óvakodni kell az igazságtalan ítélet hozatalától. Épen azért mind a két fél jelenjen meg a tárgyaláson. A meg nem jelenő alperest meg kell feddeni és a gyülekezetből kizárni addig, míg bűnbánatot nem tart. (II, 47—50. fej.) Nem szabad ítéletet hozni az egyik fél távolléte esetén, valamint ha magát nem védheti meg, továbbá nem hamis tanuság alapján. A keresztény bírák utánozni kötelesek a pogány bírák gondosságát abban, hogy igazságtalan ítéletet ne hozzanak. A bírósági tárgyalás előtt meg kell kísérelni a felek kibékítését. (II, 51—56. fej.) A kötelező templomülési sorrend a következő: a presbyterek üljenek a templom keleti oldalán és az ő helyük közepén álljon a püspök trónusa, a presbyterek után üljenek a világi férfiak és végre a nők. Az ima kelet felé fordított arccal történjen. Az eucharistiai áldozatoknál egy diákon mindig kívül álljon a kapunál, hogy figyelemmel kísérje a belépőket, egy másik diákon pedig belül, hogy a belépőknek helyöket kijelölje, de őhöz tartozik arra is vigyázni, hogy senki se suttojon vagy aludjon vagy nevéssen vagy fészkelődjön. A diaconus minden belépő keresztény férfitől vagy nőtől kérdezze meg, hogy házas-e vagy özvegy-e? hogy hívő-e, vagyis az egyházhoz tartozik-e, avagy pedig az eretnekséghez tartozik? A más egyházmegyéből jövő presbyternek a presbyterek közt van a helye. Az érkező idegen püspök üljön együtt a helyi püspökkel, ugyanazon tiszteletben részesülve. A püspöknek fel kell kérnie a jövevény püspököt, hogy beszéljen a néphez és végezze az eucharistiát, de ha ezt szerénységből tenni nem akarná, akkor

legalább arra kell őt felkérni, hogy a kelyhet ő konzekrálja.¹ A már trónusán ülő vagy az Isten igéjét hirdető, hallgató vagy olvasó püspök sohasem keljen fel helyéről és székekről ne gondoskodjék, még ha a világban nagyobb tiszteletre igényt tartó egyén is érkezik a templomba. (II, 57—8. fej.) A keresztény hivek buzdíthatók a püspök által, hogy vasárnaponként a templomban összegyűljenek az üdvösséges ige hallgatására és az örökkévalóságra maradó isteni eledel vételére. A keresztények kövessék a pogányok példáját, kik naponta egybegyűlnek a bálványok templomaiban, valamint a zsidók példáját, akik szombatokon a zsinagógákban gyűlnek össze. Az egyházi gyülekezetet nem szabad elmulasztani anyagi dolgok és világi ügyek vagy pláne a pogány szinpad megtekintése végett. A keresztény hivek, főleg a fiatalok, felhivatnak, hogy mindig kerüljék a semmittevést. (II, 59—63. fej.)²

A Didascalia imént ismertetett II. (legterjedelmesebb) könyvében ismételten előfordul az, hogy az utasításokat az első személyben megszólaló összes apostolok (az egyes apostolok megnevezése nélkül) adják. Ilyen helyek: II. 14, 9; II. 55, 2; II. 56, 3.

A III. könyvben (Περὶ χήρων) arra adatik utasítás, hogy *özvegyek* közé csak azok vétessenek fel, akik 50 évnél nem fiatalabbak.³ (A *Didascalia* szerzője az özvegyek alatt diaconissákat ért, akik, úgy látszik, a Didascalia hazájában és korában mindig csak az özvegy nők közül vétettek.)⁴ Fiatalabb özvegyek e helyett csak segélyeztessenek, mivel esetleg még második házasságra kívánnak lépni, amely a világi özvegyeknek nincs megtiltva, de meg van tiltva a diaconissáknak. Harmadik házasságra lépni még a világiaknak sem szabad, az ily házasságra lépő özvegy úgy tekintendő, mint kéjő. (III. 1—2. fej.) A keresztények segélyezzék a fiatal özvegyeket, de segítsenek más szegényeken is és e célra az alamizsnát a püspökhöz szolgáltatassák be és ő ossza ki azt, megemlítve az alamizsnaadónak nevét, hogy a szegények érte

¹ A *Constitutiones Apost.* szerzője a Didascaliának (II, 58, 3) ezt a szabályát úgy változtatta meg, hogy ha a jövevény püspök az egész eucharistiát végezni nem hajlandó, akkor legalább ő áldja meg a népet. (Constit. Ap. II, 58, 3.) Ugy látszik, a IV. században már kiveszett Keleten a gyakorlatból a helybeli és a jövevény püspökök concelebrálása. V. ö. *Funk*, I. 168. l.

² *Funk*, Did. I. k. 30—181. l.

³ Szent Pál (I. Tim. 5, 9) az «özvegyek» (diaconissák) korául 60 évet ír elő. A *Constitutiones Ap.* a Didascaliával párhuzamos szövegben (III. 1, 1) szintén nem 50, hanem 60 évet ír elő.

⁴ U. o. 182. l. i. j.

imádkozzanak. (III. 3-4. fej.) «Az özvegy» imádkozzék az adakozókért és az egész egyházért, keveset beszéljen, ő maga sohase tanítson, hanem azokat, akik katechizáltatni kívánnak, küldje a vezetőkhez («ad praepositos mittat», *Constit Ap.*: «ἀποστέλλουσα τοῖς ἡγουμένοις»); ha pedig kérdést intéznek a diaconissához az igaz életről és Istenben való hitről, a bálványok lerombolásáról és az egy Istenről («de justitia ac de fide in Deum, de dissolutione idolorum et de uno Deo», *Constit. Ap.*: «περὶ μοναρχίας θεοῦ λόγον») ő csak egyszerű választ adjon, de ne tanítson, mert ehhez nem ért. (III. 5—6. fej.) A szószátyár és kóborgó «özvegyek» imái Istennél nem találnak meghallgatásra; a jó «özvegyek» otthon ülnek és éjjel-nappal imádkoznak. (III. 7. fej.) Az «özvegyek alá vannak rendelve a püspököknek és a diaconusoknak és ismeretlen emberekkel akár szent, akár világi dolgokban csak a püspök vagy a diaconus tanácsára érintkezzenek, de sohasem az egyházból kizárt emberrel, mert különben az ilyent visszatartják attól, hogy bűneiért bűnbánatot tartson. (III. 8. fej.) Nőnek nem szabad keresztelni. (III. 9.) Az «özvegyek» kerüljék az irigységet, vetélykedést és más bűnöket, valamint a jötevők neveinek elárulását, az ő gyalázásukat és rágalmazásukat. (III. 10—11. fej.) A püspök a diaconusokon kívül rendeljen ki diaconissákat» (itt már e néven szerepelnek) a nők szolgálatára. A pogányok házaiban lakó nőkhöz a püspök ne diaconust, hanem diaconissát küldjön. A diaconissák tisztéhez tartozik az is, hogy a keresztelestől a vízbe való leszállásnál a nők testét olajjal megkenjék, míg a kézfeltétel alatt a fejnek olajjal való megkenéséhez egyedül a püspöknek van joga. Továbbá a diaconissa kötelessége a már a püspök által megkeresztelt és a vízből felszálló nőt kiemelni és őt arra tanítani, hogy «a keresztség pecsége megtörhetetlen úgy tisztaságban, mint életszentségben». Végre a diaconissa tisztéhez tartozik még a beteg nőket meglátogatni és a lábadozó nőket a fürdőben megfürösztetni. (III. 12. fej.) A fejezet végén a diaconusok (férfiak!) buzdíttatnak, hogy ők is gyámolítsák az öreg és beteg férfiakat úgy, mint a diaconissák a nőket. (III. 13. fej.)¹

A Didascalia most ismertetett III. könyvében az apostolok összességükben (12) csak egy ízben szólalnak meg (III. 6, 2.), mikor t. i. annak indokolására, hogy nem illő, de nem is szük-

¹ Funk, Did. I. 182—217.

séges, hogy a nők tanítsanak, főleg Krisztus nevéről és az ő vérén szerzett megváltásról, az apostolok így szólalnak fel: «... mert az Úr Jézus Krisztus, a mi mesterünk, minket tizenkettőnket küldött, hogy tanítsuk a népet és a pogányokat; pedig velünk voltak a nőtanítványok: Mária Magdolna és Mária, Jákob leánya és a másik Mária, és mégsem küldte őket ki, hogy velünk tanítsák a népet. Ha pedig szükséges lett volna, hogy a nők tanítsanak, mesterünk bizonyára épen ezeknek parancsolta volna meg, hogy tanítsanak.»¹

A IV. könyvben (Περὶ ὁρφάνων) a hivek buzdíttatnak, hogy azok, kiknek nincs gyermekekük, *árva fiút* fogadjanak el, míg az *árva leányt* azért fogadják el, hogy annakidején fiúknak feleségévé lehessen. (IV. 1. fej.) Az árvák neveltetéséről a püspök köteles gondoskodni. Az árva leány nevelés végett valamely keresztény hívőre bizandó, míg férjhez nem mehet; az árva fiú pedig valamely mesterséget tanuljon. (IV. 2. fej.) Megkorholtatnak azok, akik csak szegényeknek tettetik magukat és az alamizsnát az igazi árváktól és szegényektől elvonják és nem dolgoznak, mikor pedig munkával eltarthatnák magukat. (IV. 3–4. fej.) A püspökök és diaconusok kötelesek az özvegyek és árvák gondját viselni. (IV. 5. fej.) Rossz emberektől nem szabad *alamizsnát* elfogadni, főleg nem azoktól, akik javaikat gonosz tettel szerezték, a kiközösítettektől sem, amíg nem érdemesek az egyház tagjaivá lenni; inkább haljon éhen az egyház, mintsem ilyenektől valamit is elfogadjon. Ha az ismert jámbor testvérektől («fratres») nem folyik be elég alamizsna, *templomi gyűjtést* kell tartani. (IV. 6–8. fej.) A hivek tisztos munkájából származó alamizsnán az inségeseket kell táplálni és felruházni, a hiveket kell kiváltani, a rabszolgákat és foglyokat, valamint a gladiatori vadászatra, a bányákra, száműzésre vagy cirkusz-játékokra ítéleteket kell kiszabadítani. (IV. 9. fej.) A gonoszoktól netán akaratlanul is kapott alamizsnán fát kell vásárolni a papok és özvegyek részére. (IV. 10. fej.) A szülők utasítatnak, hogy tanítsák gyermekeiket az Úr igéjére és őket vesszővel és ütlegekkel is neveljék, mert veréssel nem ölik meg őket, sőt életet adnak nekik. A gyermekek szüleik tanácsa

¹ A nőknek a tanítás végzéséből való kizárására vonatkozó Didascalia-szöveg talán forrásul szolgált a *Canones Apostolorum eccl.* című gyűjtemény szerzőjének (24–28. fej.) a nőknek az oltár szolgálatából való kizárásáról szóló apostoli határozatok szerkesztésénél. V. ö. alább az id. gyűjtemény tartalmi ismertetését.

nélkül semmit se tegyenek és a szülők válasszák annak idején fiaiknak a feleséget és adják őket össze. (III. 11. fej.) A III. könyvben az apostolok első személyben sehol sem szólalnak fel.¹

Az V. könyvben (Περὶ μαρτύρων) az összes keresztények, még a szegények is köteleztetnek, hogy a keresztény hitért a circuszjátékokra vagy vadállatokra vagy bányákra ítélteteket, mint *szent mártirokat* támogassák, hogy az elítélteknek legyen miből élniök és katoná-őreiket fizetniök. A keresztények ne szégyeljék meglátogatni a börtönben synlódó szent mártirokat. (V. 1. f.) De a gonoszítottakért letartóztatott keresztényeket ne látogassák meg, sőt kerüljék. Azonban, ha a keresztényeket csak vádolják gonoszítottakkal, az esetben őket is segíteni kell, még ha a segítségükre siető maga is veszélybe kerül, hogy elfogják. (V. 2. f.) Azokat is, akik az üldözés alatt városról-városra vándorolnak, a keresztényeknek fogadni és segíteni kell. (V. 3. f.) Azok a keresztények, akik megtagadják, hogy ők keresztények, az Isten előtt elvannak ítélve, az örökkévalóságból ki vannak zárva és a gonoszokkal fognak bűnhődni. (V. 4. f.) A keresztényeknek az üldözés elviselésében a szenvedő Krisztus példáját kell követniök. (V. 5. f.) *Részletes utasítások* adatnak az *üldözés idejére*, nevezetesen, hogy a keresztények minden földi dolgról mondjanak le, még életükről is, és hogy a keresztények imádkozzanak, hogy kísértetbe ne essenek, hanem, ha a martyriumra vitetnek és kérdeztetnek, megvallják hitüket, elviseljék szenvedéseiket és a mártir koronának örüljenek. (V. 6. f.) A mártirok erősödjenek meg a feltámadás gondolatán, amely osztályrészük lesz még akkor is, ha a tenger mélyébe vettetnek, vagy hamvaik mint a perje a szelek által széthordatnak. Azért örömmel fogadják a martyriumot, amely megtisztítja őket minden a keresztség után elkövetett bűntől. (V. 7—9. f.)²

Az V. könyv hátralevő részeiben már nem a martyriumra, hanem egyéb dolgokra vonatkozó utasítások következnek. A keresztények utasíttatnak, hogy tartózkodjanak a bohócos beszédektől, főleg vásárnapokon, valamint a pogányok énekeitől és a bálványok neveire, a napra, holdra tett esküvésektől és átkozódásoktól; ehelyett a keresztények ajkáról áldások, a zsoltárok és a szentiratok hangozzanak el, főleg a husvétii időben, amikor az összes hivek az egész világon böjtölnek. (V. 10—13. f.) A keresz-

¹ Funk i. m. I. 218—235.

² Funk, I. 236—64.

tények az Üdvözítő parancsára (Krisztus terjedelmesebb «verba agrapha»-ival idézi szerző e parancsot) kötelesek a husvét előtti hétfőtől kezdve husvét reggelig böjtölni; ez a husvétí böjt, amelyet Krisztus a zsidó nép megtéréséért végzendő imádságok céljából rendelt el. (V. 14—16. f.) A keresztények pontosan számítsák ki a husvét idejét és aszerint tartsák meg a husvétí böjtöt. A husvétí böjt első négy napján a hívek csak kenyeret, sőt és vizet élvezenek és pedig csak délután 5 órakor, nagypénteken és nagyszombaton pedig egyáltalán semmit se egyenek, kihúзва a nagyszombati böjtöt husvét reggelének 3-ik órájáig. Ez óra bekövetkeztén, a hívek mutassák be áldozataikat, egyenek és örvendezzenek, mert Krisztus, a mi feltámadásunk záloga, halottaiból feltámadt. A gazdagok e napon vendégeljék meg a szegényeket és inségeseket. A keresztények akkor, amikor a zsidók a husvétot ülik, böjtöljenek és az ő vigiliáik épen a zsidók kovásztalan napjainak közepébe essenek, de a keresztények maguk a husvétot mindig vasárnap üljék meg. (V. 17—20. f.)¹

Az V. könyvben az apostolok elég sűrűen szólnak meg többes elsőszemélyben. (V. 7, 26; V. 13; V. 14, 1—5, 12—15; V. 17, 1—4; V. 19, 2.)

A VI. könyvben (Περὶ σχισμάτων) a hívek utasíttatnak, hogy óvakodva kerüljék el az *eretnekségeket* és *szakadárságokat* és az azokhoz ragaszkodókat és akik ilyeneket szítani akarnak. (VI. 1—4. f.) Isten az eretnekségeket a hívek hitének megerősítésére engedi meg. Szerzőjük a sátán, aki most már nem a zsinagógát, amelyet úgyis kezében tart, hanem az egyházat kísérti. (VI. 5—6. f.) Felsoroltnak a régi eretnekségek és azoknak eredete. (VI. 7—10. f.) Az eretnekségek miatt tértek vissza az apostolok Jeruzsálembe és tartották meg ott az apostolok gyülekezetét és hozták meg abban határozatukat; de ezenkívül az apostolok megírták ezt a «Catholica didascalia»-t és az antiochiai és syriai és ciliciai hívekhez intézett levelet azok ellen, akik most eltévedtek. Mindazok, akik a hitben eltévelyedtek, kizárandók az egyházból és elkülönítendőek a hívektől, hogy az egyház tiszta maradjon. (VI. 11—14. f.) A zsidóból lett keresztényeket továbbra már nem kötelezi a mózesi pót-törvény (deuterosis) békója, hanem csakis a dekalógus, amelyet már Jézus nevének kezdőbetűje jelképez, mert a görög jota betű a X-es számot jelenti. Több példában részletet

¹ Funk, I. 264—301.

sen is bemutatja azután a Didascalia, hogy a deuterosis már hatályát veszítette. (VI. 15—23. fej.)¹

A deuterosis és a keresztény törvények ellentétét szépen szemlélteti a Didascalia azzal a mózesi törvénnyel, amely a sírnak és holttestnek érintése miatt tisztátalannak jelentette ki a zsidót addig, amíg az előírt mosakodásokat el nem végezte; és ezzel szembehelyezve a pogány üldözés alatt álló keresztények magatartását a temetőkkel, sírokkal és halottakkal szemben (katakombák egyháza!) azt ily szavakkal ecseteli: «Ti pedig (t. i. a keresztények) az evangélium szerint és a Szentlélek erejével a síremlékekben összegyülekezvén, olvastassátok fel a szentiratokat és Istenhez szakadatlanul imádkozzatok és Krisztus királyi testének hasonmását, az elfogadott eucharistiát, ajánljátok fel úgy gyülekezeteitekben, mint temetőitekben és az Úrban elhunytak pihenőhelyein és asztalra helyezvén a tiszta kenyeret, amely tűzön készült, de imádsággal szenteltetik meg, ajánljátok azt fel imádság mellett a halottakért.» (Didasc. VI. 22, 23.)²

A most ismertetett VI. könyvben az apostolok összességükben gyakran szólalnak meg és adnak utasításokat (VI. 5, 4; VI. 7, 2—3; VI. 8; VI. 11, 1; VI. 12, 1—3, 14—15; VI. 14, 8—11; VI. 17, 6), sőt két helyen a többi apostol mellett Szent Péter maga, külön is felszólal (VI. 9; VI. 12, 4—11), valamint egy helyen, Szent Péter után, külön Szent Jakab apostol is (VI. 12, 12—3).

A Didascalia tartalmának ismertetése után rátérhetünk a Didascalia műfajának meghatározására.

Mindenekelőtt, miként a Didachénál láttuk, meg kell különböztetni a Didascaliánál is a mű irányát, a közlés formáját és ez alapon a mű *formai hovatartozását* a mű tartalmának lényegétől, *tárgyi, tartalmi hovatartozásától*.

Formai szempontból, miként a Didache, úgy a Didascalia is — a címek tanúsága szerint is — a didaktikus művek közé sorozható be, mert bár elejétől végig jogszabályokat közöl, de a közlés nem törvénystilusban történik, hanem vagy általánosságban, vagy kifejezetten az apostolok nevében adott parancsok (pl. II. 12: «judica, episcopo, cum potestate ut Deus etc.), utasítások és buzdítások alakjában, nem hagyva el sohasem a parancsoknak a dolog természetéből vagy a szentírásból vett érvekkel való terjedelmes, didaktikus célzatú indokolását sem.

¹ Funk i. m. I. k. 301—83.

² Funk i. m. I. k. 376. 1.

Tartalmi szempontból a Didascalia műfaját leghelyesebben *Bardenhewer*¹ állapította meg, amikor azt állítja, hogy a Didascalia egy ismeretlen magánszemély által a III. század második felében az apostolok neve alatt megszerkesztett *Corpus juris canonici*, a III. század egyházjogának terjengős kodifikációja, amelynek szerkesztésénél a szerző a mű tartalma, célja, iránya és címe tekintetében mintául vette a Didache-t, anélkül mégis, hogy a Didascalia a Didache átdolgozásának volna tekinthető.²

A Didascaliára tehát teljességgel ráillik az *alapostoli kánongyűjtemény* elnevezés, bár e szó canon (κανών) a Didascalia-ban egyáltalában nem fordul elő.

Különben is ismeretes, hogy az eddigi kutatások szerint az egyházi, főleg a zsinatokon hozott jogszabályokat csak a IV. század eleje óta kezdték κανών (regula) szóval megjelölni, azelőtt: mandatum (ἐντολή) és hasonló szavak szolgáltak az egyházi jogszabályok megnevezésére.³

A *Didascalia*, mint kánongyűjtemény, elsősorban a szerző hazájában, Szíriában és Palesztinában, a görögök és syrek között terjedt el és állott használatban⁴ és pedig a syreknél még akkor is használatban maradt, amikor, a IV. század vége óta, a görögök a Didascalia átdolgozását, a *Constitutiones Apostolorum*-ot, kezdték kizárólag használni («Octateuchus graecus»). Mindenesetre ez volt oka annak is, hogy a Didascalia eredeti (görög) szövege elveszett, vagy talán még soká ismeretlenül lappang, míg a szöveg syr fordítása folyton újabb másolókra talált és összesen hat kódexben fennmaradt. De a Didascalia már a IV. században a Nyugaton is elterjedt és bizonyára használatban is állott, mert a veronai palimpsest kódexben a Didascalia-nak a IV. század végén készült latin fordításából bő töredékek maradtak ránk.

Ez a veronai kódex arról is tanuskodik, hogy, mint fent a *Constit. eccl. aeg.*-nél már előadtuk, a Keleten (Szíriában vagy

¹ *Bardenhewer*, Geschichte der altk. Litt. I.² 297, II.² k. 304. I.

² A Didascalia e természetét felismerte már *Epiphanius* (Haereses, 70, 10), mikor ezt írja a Didascaliáról: «In ipsa (Didascalia) tota canonica disciplina (κανονική τάξις) exhibetur et nihil in ea fidei et catholicae professioni aut ecclesiasticae administrationi et canonum contrarium continetur.» (*Funk*, Didasc. II. k. 4. I.) A *Didache* «duae viae» tanítására való utalás is megtalálható a Didascalia-ban: Didasc. I. 1—2.

³ *Scherer*, Handb. d. Kirchenrechtes I. 136, not. 1.

⁴ *Bardenhewer*, II.² k. 309. I.

Egyiptomban) a IV. század elején vagy közepén a *Didascalía*-t, az *Apostolica Constitutio ecclesiae*-t és *Constitutiones eccl. aeg.*-t, mind a hármát változatlanul, egy még terjedelmesebb *Corpus juris canonici*-be foglalták össze. A *veronai* palimpsest kódex alsó írása nem is más, mint e nagy keleti *Corpus juris can.*-nak a IV. század végén készült latin fordítása.

Ebből is már látható, hogy a Didascalia a keleti egyházjog *forrástörténetében* nagy szerepet játszott és ez által *közvetlenül* hatással volt a keleti egyházakban a tételes *egyházjog fejlődése* is.

Még nagyobb volt azonban a Didascalia *közvetett* hatása a keleti egyházjog fejlődésére annak folytán, hogy a IV. század végén a *Constitutiones Apostolorum* (Διαταγαὶ τῶν ἀγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος) szerzője a Didascalía-t kánoni gyűjteményének első hat könyvébe átdolgozta, szövegének túlnyomó részét meghagyva, sok helyütt azonban azt — módosítások és bővítések árán — az akkori görög egyházjoghoz alkalmazva.¹ Így lett a III. századbéli syriai görög egyház Corpus juris-ából (Didascalia) — kiegészítve az még a *Didaché*-nak (Constit. VII. k.) és a *Constitutiones eccl. aeg.*-nek (Constit. VIII. k.) feldolgozásával — a IV. századbeli egész keleti görög egyház *Corpus juris canonici*-ja (Constitutiones Apostolorum). Megegyezik ezzel a nagy metamorfózissal az álapostoli kánongyűjtemények legujabbkori monografusának, *Ed. Schwartz*-nak, az a feltevése, hogy a Constitutiones hazája nem Syriában — mint eddig hitték — hanem Konstantinápolyban keresendő.²

Lényegesen nem változtat a fenti közvetett hatás megállapításának igazságán az, hogy a 692. é. II. trullai zsinat 2. kánonában a *Constitutiones Apostolorum*-ot, mint eretnekek által meghamisított gyűjteményt elvetette. A görög egyházban ugyanis arra való tekintettel, hogy a trullai kánon a gyűjtemény apostoli eredetét vallotta és csak meghamisíttatását kárhoztatta, ez a gyűjtemény továbbra is elég nagy tekintélynek örvendett, amelyre a görög írók még évszázadokon át, mint apostoli forrásra hivatkoztak, mint például: *Anastasius Sinaita* (c. a. 700.), *Joannes Damascenus* († c. a. 754.), *Georgios Hamartiolos* (c. a. 842.), *Photius* («Bibliotheca»), *Nicetas Stethatus* (c. a. 1050.), *Georgios Kedrenos* (c. a. 1060.) stb.³

¹ Funk, Didasc. I. k. XXVIII. l., Bardenhewer, I.² k. 97. l.

² Protest. Realencykl. 33. 3 kötet. 106. l.

³ Funk, Didasc. II. 19—33.

Meg kell különböztetni a III. századbeli, fent leírt Didascalíá-tól az ú. n. *Didascalia arabica*-t, a kopt monofizita (jako-bita) egyház jogkönyvét, amelyet a chalcedoni zsinat utáni időkben szerkesztettek, Egyiptomban. Ez a jogkönyv nem a Didascalíá-nak, hanem a Constitutiones Apostolorum-nak átdolgozott újabb kiadása, melynek néhány fejezete (az egész mű 39 fejezetre oszlik) megegyezik a Constitutiones Apost.-mal és így némileg a Didascalíával is, de van sok eltérés is a két gyűjtemény között, és vannak teljesen önálló fejezetei is. (A 23. 35—39. fejezetek.) A *Didascalia arabica* arab nyelven kívül aethiop nyelven is fennmaradt. Ez az aethiop szövegű Didascalia az abessyniai egyházban nagy tekintélynek örvend.¹

4. §. Az «Apostolica Constitutio ecclesiae» («Apostolische Kirchenordnung») című gyűjtemény.

A három első század álapostoli kánongyűjteményei közül a korra nézve legifjabb, sorrendben a negyedik, az a gyűjtemény, amelynek teljes címe: Διαταγαὶ αἱ διὰ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, de amelyet latinul röviden *Constitutiones per Clementem*, vagy pedig: *Canones Apostolorum ecclesiastici* címen, leggyakrabban pedig a J. W. Bickell által 1843-ban adott német nevén: *Apostolische Kirchenordnung*-nak szokás nevezni,² amely elnevezést legjobbnak véltem én is megtartani, lefordítva azt mégis latinra.

E gyűjtemény görög eredeti szövege fennmaradt egy XII. századbeli bécsi kódexben, de fennmaradt feltűnően sok, régi fordításban; kopt (sahidikus és behairikus dialektusu), arab, aethiop, syr és latin fordításban. A csonka latin fordítás (a mű utolsó 13 fejezete: 18—30. f.) a már ismételt említett VI. századbeli *veronai* palimpsest kódex alsó írásában maradt fenn és a IV. század végén készült.³

A gyűjtemény hazájának a szakkritika ma már szinte egy-

¹ Funk, Didasc. II. k. XXVIII—XXXII. l.; Protest. Realencykl. I.³ köt. 740. l. — Funk, a Didascalia arabica önálló fejezeteinek szövegét közli u. e. művében: II. köt. 120—136. l.

² Bardenhewer, Geschichte d. altk. Litt. II.² k. 256 l.; Funk, Didasc. II. k. XLII. k. l.; Protest. Realencykl. I.³ köt. 731. l.

³ Funk, Didasc. i. h.; Bardenhewer i. m. II.² 260.; Achelis: Protest. Realencykl.³ i. h.

hangúan Egyiptomot tartja.¹ A gyűjtemény korára nézve azonban igen szétágazók a vélemények, és az egyes kutatók is ismételtén megváltoztatták véleményüket.

Funk régebben a III. század elejére helyezte e mű eredetét, később azonban 100 évvel későbbre, körülbelül a nicaei zsinat idejére, de mégis inkább a zsinat utáni, mint előtti időbe.² *Harnack* régebben a gyűjtemény második (egyházjogi) részében két régebbi forrást: egy *papi szervezeti szabályzatot* (κατάστασις τοῦ κλήρου) és egy *hitközségi szervezeti szabályzatot* (κατάστασις τῆς ἐκκλησίας) vélt felismerni, és e két régebbi forrást a II. század közepéről származtatta, az egész gyűjteményt pedig a IV. század elejéről; később *Harnack* ugyan elejtette a II. rész e külön forrásainak feltevését, de azt fenntartotta, hogy a II. résznek rendszabályai sokkal régiebbek a IV. századnál vagyis a teljes gyűjtemény keletkezése idejénél.³ *Achelis* mindvégig fenntartotta azt a véleményét, hogy a gyűjtemény eredete ama két irat keletkezési ideje közé esik, amely iratokkal legtöbb érintkezési pont található benne, ezek az iratok pedig egyrésről a *Didache* (I. század vége) és másrésről a *Constitutiones Apostolorum* (IV. század vége), de a gyűjtemény archaikus egyházi szervezete kizárja azt, hogy a mű a IV. században keletkezett volna, sőt *Achelis* hajlandó a III. század elejéig visszamenni.⁴

Legújabbán *Schermann*⁵ nagy adathalmazal támogatott annak a véleményének ad kifejezést, hogy az «Apost. Constitutio ecclesiae» gyűjtemény *első része* (erkölcsi szabályok 4—14. fej.) praeclementin eredetű, kb. a Kr. u. 90. évből, míg második része (szervezeti szabályzat 5—29. fej.) és az egész mű összeállítása is a 130. év előtti időből, talán a Barnabás levél szerzőjétől (Egyiptom) származik, valamint ugyanattól a szerzőtől és ugyanazon időben és helyen (Egyiptom) történt ennek a gyűjteménynek («Apost. Constitutio ecclesiae») a Római szent Kelementől összeállított apostoli korú *Ritualé*-val (*Schermann* szerint ez az u. n. «Constitutiones eccl. aegyptiacae») egy gyűjteménybe való összevonása.

Schermann feltevései és a felhozott érvek mindenesetre nagy

¹ *Funk*, Didasc. II. köt. XLIV. 1.; *Bardenhewer*. II.² 259.

² *Funk* i. h.

³ U. o.; *Bardenhewer*, II.² 258.

⁴ *Achelis* m.: Protest. Realencykl.³ I. köt. 733. 1.

⁵ Th. *Schermann*, Die allgem. Kirchenordnung, III. k. 597—604. 1.

figyelmet érdemelnek és ha talán nem is bizonyulnak mindenben helytállóknak, az a súlyuk máris megvan, hogy az ú. n. «Apostolische Kirchenordnung» korát a IV. századba feltolni aligha engedik meg már.

Maga az a tény, hogy a veronai kódex alsó írásában a mi gyűjteményünknek egy IV. századbeli latin fordítása maradt fenn és pedig a «Const. eccl. aegypt.» gyűjteményével és a «Didascalia»-éval egyetemben, azt követeli, hogy ez a háromtagozatú keleti *Corpus juris* már a IV. század első felében létezett légyen a Keleten és hogy eszerint annak egyes részei, nevezetesen a mi gyűjteményünk is, a IV. század előtt keletkeztek. Ez az oka annak, hogy mi is e gyűjteményt a *három első század* álapostoli kánongyűjteményei közé soroltuk.

Az *Apost. Constitutio ecclesiae* görög szövegének princeps editiója a J. W. Bickel által 1843-ban a bécsi kódex alapján közrebocsátott kiadás, amelyet azóta mások is megismételtek, így *Pitra* (1864), *Hilgenfeld* (1866, 1884), Ph. *Bryennios* (1884), Ad. *Harnack* (Patres Apostolici 1884, 1893), Ph. *Schaff* (1885, 1886, 1889) F. X. *Funk* (1887), Rendel *Harris* (1887), Th. *Schermann* (1914).¹

Az *Apost. Constitutio ecclesiae* fordításai közül nyomtatásban megjelentek: a *kopt* fordítás (P. *Lagarde* 1883, 1896, U. *Bouriant* 1883, H. *Tattam* 1848), az *arab* fordítás (*Horner* 1904), az *aethiop* fordítás (*Horner* 1904), a *syr* fordítás (P. *Lagarde* 1856, A. *Baumstark* 1900, J. P. *Arendzen* 1901—2), a régi *latin* fordítás (E. *Hauler* 1900). Új *latin* fordítást közölt *Pitra* (1864), *angol* fordítást *Horner* (1904) és *Arendzen* (1901—2), *német* fordítást pedig *Baumstark* (1900).²

Az összesen 30 fejezetre felosztott *Apostolica Constitutio ecclesiae* gyűjtemény előszón (1—2. fej.) és zárszón (30. fej.) kívül két főrészből áll: egy *erkölcsi kódexből* (3—14. fej.), amely a két útról, az élet és a halál útjáról szóló tanítást öleli fel és egy *kánon-kódexből*, a papság és hívek részére készült egyházszervezeti és egyházjogi szabálykönyvből (15—29. fej.).

Az előszóban (1—2. fej.) a névszerint megnevezett apostolok (12 apostol Jánossal, Mátéval és Péterrel kezdődő különös sorrendben, külön Szent Péterrel és Kephassal és külön Nathanaéllel és Bartholomaeussal, de idősebb Jakab nélkül) üdvözölve a keresztény híveket (Χαίρετε υἱοὶ καὶ θυγατέρες) közlik ezekkel, hogy

¹ *Bardenhewer*, II.² k. 201. l.

² U. o. 261—2. l.

az Úr parancsára az apostolok egybegyűltek és olyan határozatokat hoztak, minőket az Úr rendelt el e szavaival (agrapha verba Cristi): «A fi kötelességtek lesz sors útján kiosztani a tartományokat (= κληροῦσθαι τὰς ἐπαρχίας), a helyeket számszerint jegyzékbe foglalni (καταλογῆσθαι): a püspökök tisztségeit, a presbyterek kollegiumait (παρεδριάς), a lectorok iskoláit, az özvegy nők remeteségeit és minden mást ami az egyház fundamentumához tartozik; hogy a népek az égieket megismervén, minden gonoszságtól megóvassanak, tudva azt, hogy az ítéletnek azon a nagy napján számot kell majd adniok arról, amit hallottak és mégsem gyakoroltak.»¹

Az előszó végén az apostolok, első személyben beszélve, kijelentik, hogy Isten rendelkezése, az Úr által nekik egyenkint sugallt parancsokat fognak a hívekkel közölni.

Az előszó után a mű végéig (3—30. fej.) az apostolok egyenkint felszólalva (körülbelül a fenti apostol-névsor rendjében) kihirdetik ezeket a parancsokat és pedig úgy, hogy mindig a szerző, vagy talán a tizenkét apostol, vezetik be a felszólalót, ilyenénképen: Joannes dixit (Ἰωαννῆς εἶπεν) Petrus dixit stb.

Az első főrészben (3—14. fej.), a Didache szövegének (Did. 1—4. fej.) szószerinti vagy átdolgozott felhasználásával, az egyenkint felszólaló apostolok az élet útjának követésére és a halál útjának kerülésére nézve adnak az egyes számban («Τέκνον μου! Fili mi!») megszólított híveknek parancsokat.²

Hogy miképen paraphrasálja a szerző újabb és mégis még archaikus anyaggal a Didache szövegét, arra szolgáljon a következő példa. A *Didache* a 4. fejezet elején (4, 1—2) ezt az utasítást adja: «Fili mi, qui loquitur tibi verbum Dei, ejus recordaberis nocte ac die, timebis eum, sicut Dominum; unde enim dominium dicitur, ibi Dominus est. Requires cotidie vultus sanctorum, ut quiescas in verbis eorum». Az *Apost. Constitutio ecclesiae* (12. fej.) pedig ezt a szöveget így dolgozta át: «Thomas ait (Tamás apostol mondja!): Fili, eum, qui loquitur tibi sermonem Dei et auctor tibi vitae fit tibi in Domino dat sigillum (sigillum = baptizmus!), amabis, ut pupillam oculi, memorabis die noctuque et veneraberis ut Dominum; ubi enim de Domino sermo fit, ibi Dominus est. Exquiras autem illius singulis diebus ceterosque simul sanctos, ut in sermonibus quiescas illo-

¹ *Pitra* i. m. I. k. 77. l.

² *U. o.* 77—82. l.

rum et adhaereas; sicut enim sanctus, cum sanctis sanctificaberis. Observantiam in eum, quantam poteris, exhibebis in sudore tuo et opera manuum tuarum. Si enim tibi per eum Dominus dignatus est spiritualem largiri cibum et potum et vitam aeternam, te multo magis oportet corruptibilem et temporaneum praestare cibum. Dignus enim operarius mercede sua, et bovem triturantem non alligabis, et nemo plantat vineam, quin de fructu illius comedat.»¹

A második főrészben (15—29. fej.) a szerző, mellőzve a Didache-nak liturgikus és eschatologikus anyagát (Didache II., illetőleg IV. része),² a Didache III. (egyházjogi) részét a III. század végének egyházszervezeti és egyházjogi szabálykönyvévé dolgozta át úgy, hogy a Bickell óta az egész gyűjteménynek megadni szokott «Apostolische Kirchenordnung» név a gyűjteménynek erre a III. részére valóban ráillik. A II. főrész egyes fejezetei más-más, első személyben felszólaló apostolnak dictumaiból állanak.

A 15. fejezet *Petrus* dictumaként hozza, hogy az apostolok a szentiratok kiegészítése végett az Úr kívánsága szerint alkossák meg a szabályzatokat («διατάξεις»). A szerző itt a διατάσσω igét használja és ezzel alkalmat adott kialakulásra a mű eredeti címének (Διαταγαι), amely azután a Constitutiones Apost.-ra is átszállott.

A 16. fejezetben szabály adatik a *püspökökre* nézve: Püspököt csak legalább 12 felnőtt férfiből álló egyház válasszon magának, ha pedig ennyi férfi ott nincsen, ez esetben a szomszéd egyházakból hívassék meg három férfi. A püspökjelölt megvizsgálandó, vajjon méltó-e és bír-e a külön elsorolt tulajdonságokkal? A coelibatust illetőleg a szöveg alternatív és fakultatív szabályt állít fel: «Bene autem erit eum esse mulieris expertem; sin minus, unius uxori consortem».³

¹ U. o. 80—1. l. — A *Canones Ap. eccl.*-nek fentidézett szövegében vonallal aláhuzott rész nincs meg a Didaché-ban.

² A Didache IV-ik (eschatologikus) részének némi halvány nyomai észrevehetők a *Canones Ap. eccl.* I. főrészének végén, Bartholomaeus dictumában (14. fejezet).

³ Pitra i. h. 82—3. — Pitra itt így fordít: «unius fuisse uxoris consortem», ami azt jelentené, hogy a püspöknek vagy nőtlennek, vagy pedig özvegynek kellett lennie. De a görög szövegben ez van: «εἰ δὲ μὴ, ἀπὸ μίας γυναίκης», ami nem monogam özvegyet, hanem monogam házas férfit (esetleg özvegyet is) jelent.

Megfontolást érdemel az a körülmény, hogy míg a *Didache* és a *Constitutiones ecclesiae aeg.* a coelibatusra vagy a papnak házasságára nézve nem tartalmaz rendelkezést, a *Didascalia* (III. század második fele) pedig a püspök esetleges nőtlenségét nem említi — anélkül persze, hogy ezzel ezt kizárná — bár említi a *Didascalia* azt, hogy püspökké olyan férfi választandó, kinek tiszta életű és hívő felesége volt, vagy van; addig az általunk a III. század végéről származtatott *Apost. Constit. eccl.* gyűjtemény már úgy a püspök esetleges nőtlenségét és pedig, mint ajánlatosabb, bár talán nem túlnyomóan követett életmódot, mint pedig a püspök kötelező monogam-voltát veszi fel szabálykönyvébe. Ez a szabályozás valóban beleillik a *Didascalia* utáni időbe; és a *Constitutiones Apostolorum* VI. 1. f.-ében adott szabályozáshoz mérve ugyan a jog primitivebb, fejletlen állapotáról, de egyúttal a coelibatus nagyobb értékeléséről tesz tanúságot, ami az üldözések korával (III. század vége) jobban megegyezik. A *Constitutiones Ap.* idézett helye ugyanis csak mellékesen említi a püspök nőtlenségét, t. i. megtiltva a felszenteléskor nőtlen püspöknek, áldozópapnak és diaconusnak a felszentelés után való házasságkötést, míg az *Apost. Constitutio ecclesiae* azt előtérbe állítja.

A 17—18. fejezetekben szabály adatik a *presbyterekre* nézve: Minden új püspök a maga meghittjeiből három presbytert rendeljen (*καταστήσει*, instituat). A presbytereknek érett korúaknak kell lenniök, továbbá «némiképen tartózkodóknak a nőekkel való érintkezéstől» (*«τρόπῳ τινὶ ἀπεχομένους τῆς πρὸς γυναῖκας συνελεύσεως»* = «aliquo modo abstinentes a mulierum consortio»), adakozásra hajlandók, az emberi tekinteten felülemelkedők. Az ő tisztük mystice együtt szolgálni és együtt küzdeni a püspökkel (*συνμύστας τοῦ ἐπισκόπου καὶ συνεπιμάχους*), egybehívni a népet és a püspöknek engedelmeskedni. A presbyterek egyik része az oltár szolgálatát köteles ellátni és ezek a püspök jobbán vannak. A presbyterek másik része (ezek a püspök balján vannak) a hívő nép rendben- és csendbentartásáról köteles gondoskodni és pedig úgy is, hogy a feleselőket meg is büntethetik.¹

A 19. fejezetben, tehát közvetlenül a presbyterek után és a diaconusok előtt, szabály adatik a *lector*-ra nézve. (Sic! egyes számban: «Ἀναγνώστης καθιστανέσθω = lector instituitur»). Lector csak egy rendeltessék ki, kinek jó erkölcsűnek kell lennie. A lec-

¹ U. o. 83. l.

tornak tiszte az, hogy legelsőnek érkezzék meg a vasárnapi gyülekezeteken («ἐν ταῖς κυριακαῖς συνόδοις πρῶτος σύνδρομος» = in «dominicos conventus primus convolet»), továbbá kötelessége, hogy jó hallása legyen és olvasson, «nem feledkezve el arról, hogy ő evangelista helyét tölti be». Mindenesetre feltűnő a lector-i tisztnek ily előtérbe állítása és a betöltésnek ez az értékelése, ami régi időkbe mutat vissza és a hívek és alsóbb papok egy részének analfabétaságára hagy következtetni.¹

A 20. fejezetben szabály adatik a *diaconusokra* nézve. Diaconusok rendeltessenek ki, mint az egyházban a harmadik rend. Felsoroltatnak a diaconusokban megkivánt tulajdonságok, amelyek közül egyik az, hogy monogam házasságuaknak kell lenniök, kik gondoskodnak fiaik felneveléséről («μονόγαμοι, τεχνοτρόφοι»). A diaconusok tiszte a gazdag hiveket (ἀδελφοί) utasítani bő alalmazásra adására, továbbá a rossz útra tévedt hiveket meginteni, megvigasztalni, büntetni és ki is zárni.²

A 21. fejezetben szabály adatik az «özvegy» *nők*re (χήραι) nézve. (A gyűjtemény sehol sem nevezi őket «diaconissa»-nak.) Három özvegy rendeltessék ki: kettő azért, hogy megpróbáltatás idején szünet nélkül imádkozzanak mindenkiért, valamint azért is, hogy Isten nyilatkoztassa ki akaratát, hogy szükség esetén mi lesz a teendő; egy pedig azért, hogy a betegség által próbára tett nőket szolgálja ki. Az «özvegy» legyen hű hivatásában, kitartó a virrasztásban, hogy a presbypereknek szükséges dolgokról gondoskodhassék, ne legyen haszonleső, ne adja magát a borivásnak, hogy éjjeli virrasztó szolgálatát elláthassa.³

A 22. fejezetben visszatérve ismét a diaconusokhoz, pót-szabály adatik a *diaconusokra* nézve: A diaconusok éjjel és nappal járjanak körül, se a szegényt le ne nézzék, sem a gazdagok kegyét ne keressék, puhatolják ki a szenvedéssel sújtottakat és ezek közül senkit se zárjanak ki a gyülekezetből, végre a gazdagokat kötelezzék adakozásra.⁴

A 23. fejezetben szabály adatik a keresztény *világi férfiakra* nézve: A világi férfiú csak világi dolgokkal törődjék és engedelmeskedjék azoknak, akik az oltár élén állanak, legyen megelégedve a maga helyével, másra ne irigykedjék az Úr választása folytán ennek juttatott rendfokozat miatt.⁵

¹ *Pitra*, II. 84.

³ U. o. 84—85. l.

⁵ U. o.

² U. o.

⁴ U. o. 85. l.

A 24—28. fejezetekben András, Péter, János, Cephas és Jakab, valamint Márta és Mária Magdolna tanácskozása van előadva arról, vajjon a nők részére nem volna-e az oltár körül némi szolgálat (διακονία) rendszeresítendő? A tanácskozás eredménye az, hogy a nőket az oltár körül való szolgálat nem illeti meg, hanem csak az, hogy a szükölködő nőknek szolgáljanak. Ennek bizonyítására Cephas azt hozza fel, hogy a nőknek nem szabad a templomban állva imádkozniok, hanem a földre leborulva.¹

A 29. fejezetben közös szabály adatik az *egyház összes rendjeire* nézve: hogy mindannyian jó cselekedetekkel igyekezzenek maguknak kincset szerezni, mint az Úrnak a mennyei könyvbé feljegyzett napszámokai.²

A zárószóban (30. fejj.) Szent Péter kijelenti, hogy ezeket a szabályokat (ἐντολαί) az Úr parancsára adták a «testvéreknek» (ἀδελφοί) és buzdítja a «testvéreket», hogy őrizzék meg ezeket a szabályokat, semmit el nem véve belőlük és semmit hozzájuk nem adva «az Úr Jézus Krisztus nevében, kié az örök dicsőség. Amen».³

Ez az u. n. «Apostolische Kirchenordnung» tartalma.

A tartalom alapján nem nehéz már most a gyűjtemény műfaját meghatározni.

Az Apostolica Constitutio ecclesiae (Apostolische Kirchenordnung), mint e jellegzetes elnevezés is helyesen rögzíti meg, nem más, mint az egyes apostolok dictumainak, constitutióinak (διαταγαί) alakjában szerkesztett *egyházi szabálykönyv*, *Corpus juris canonici*, amely két részből áll: egy *erkölcsi kódexből* (3—14.) és egy *kánonkódexből* (15—29.)

Eszerint tehát kétségtelen, hogy az «Apostolica Constitutio ecclesiae»-ben kánongyűjteménnyel van dolgunk és pedig kétségen kívül és az előbb ismertetett kánongyűjteménynél hathatványozottan nagyobb mértékben, *álapostoli* kánongyűjteménnyel. Álapostoli marad ez a kánongyűjtemény akkor is, ha — ami valószínű — a mű egyes fejezeteinek az egyes apostolok ajkára való adása IV. századbeli vagy későbbi hamisítónak a

¹ U. o. 85—6 l. — Fent már említettük, hogy az *Apost. K. O.* e helye élénken emlékeztet a Didascalia III. 6, 2 helyére, ahol szó van a nőknek a tanítás végzéséből való kizárásáról. (Lásd fent a Didascaliánál.)

² *Pittra*, II. 86.

³ U. o.

munkája.¹ A mű címe ugyanis, elő- és zárószava, ahol az apostolok összességükben szólalnak meg, a művet úgyis már álapostolivá avatja, ha az egyes fejezetek éléről el is hagyatik a meszkélt: Joannes dixit, Petrus dixit stb. felirat.

Az *Apostolica Constitutio ecclesiae* gyűjtemény elsősorban a mű hazájában, Egyiptomban terjedt el, de ezenkívül a keleti fordítások tanúsága szerint már korán elterjedt Syriában, Abessyniában, sőt már a IV. században a messze Nyugaton is, mint arról a veronai palimpsest kódex latin fordítása, mint már láttuk, tanuskodik.

A Nyugaton az *Apost. Constitutio ecclesiae*-nek a kánonjogi forrástörténetben szerepe vagy az egyházjog fejlődésében megállapítható hatása nem volt.

De minde két szempontból nagy szerepe és hatása volt a keleti egyházak egyházjogában.

Először is a gyűjteményt, mint fent már említettük Egyiptomban körülbelül a IV. század elején egységes *Corpus juris canonici*-ba foglalták össze a *Constitutiones ecclesiae aegypticae*-vel, úgy, hogy e mű első része (1—30. fej.) az *Apostolische Kirchenordnung*-ot, mint az ókeresztény egyház kánonkódexét, a második része pedig (31—62. fej.) az *Egyptische Kirchenordnung*-ot, mint az ókeresztény egyház Rituálé-ját és szertartás jogát ölelte fel. Schermann ezt a két részre osztott *Corpus juris canonici*-t *Allgemeine Kirchenordnung* néven nevezte el.

Másodszor az *Apost. Kirchenordnung*-ot és az *Egypt. Kirchenordnung*-ot, amint szintén láttuk, a Keleten (Egyiptomban vagy Syriában) a IV. század elején vagy közepén a *Didascaliá*-val foglalták össze egy még terjedelmesebb *Corpus juris*-ban, mint arról a veronai palimpsest-kódex alsó írása tanuskodik.

Harmadszor az *Apostolische Kirchenordnung*-ot — mint már szintén említettük — teljes egészében felvették a monofizita (jakobita) egyháznak, talán nemsokára a chalcedoni zsinat után az *Octateuchus graecus*-sal (*Constitutiones Apostolorum*) szemben szerkesztett *Octateuchus Copticus*-ába (itt az Ap. K. O. az I. és II. könyvet foglalja el), *Octateuchus Arabicus*-ába (itt az Ap. K. O. a II. könyvet foglalja el), *Octateuchus Aethiopicus*-ába (itt az Ap. K. O. a III. könyvet foglalja el) és *Octateuchus syriacus*-ába (itt az Ap. K. O. szintén a III. könyvet foglalja el).

¹ Bardenhewer II. 259.

Feltűnő az, hogy az *Apostolische Kirchenordnung*-ot a *Constitutiones Apostolorum* szerkesztője kimutathatólag sehol sem használta fel, bár a *Constitutiones Apost.* VII. könyvének első része (VII. 2—21. fej.), mint a Didache átdolgozása, és itt a Didache elavult egyházjogi anyagának pótlásánál az *Apost. Kirchenordnung* alkalmas forrásul szolgált volna az átdolgozónak. Hogy ez nem történt meg, annak magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy a *Constitutiones Apostolorum* szerkesztése idején (IV. század vége) már az *Apost. Kirchenordnung* anyaga is elavult volt az újabb egyházjog a IV. század görög zsinatainak kánonaiban részletes szabályozást nyert és így ezek, nem pedig az *Apost. Kirchenordnung* voltak a *Constitutiones Apostolorum* szerzőjének forrásai a Didascalia mellett (az I—VI. könyveknél), a *Didache* mellett (a VII. könyv 2—21. fej.-nél) és az *Egypt, Kirchenordnung* mellett a VIII. 3—44. fej.-nél).

Ebből látható, hogy téves *Bardenhewer*-nek az a megállapítása,¹ hogy az *Apost. Kirchenordnung* a *Constitutiones Apostolorum*-mal bensőbb összefüggésben áll, mint bármely más régibb kánonjogi gyűjteménnyel. A száraz tény az, hogy úgy az *Apost. K. O.*, mint a *Constit. Apost.* VII. könyve (2—21. fej.) a *Didache*-nek átdolgozásai, de különféle helyen és korban (100 év különbség) készült átdolgozásai. Ezeknek az átdolgozásoknak a különbségei automata visszautalják az *Apost. Kirchenordnung* keletkezési idejét a *Constitutiones Apostolorum*-tól körülbelül 100 évi távlatba. Ezt most már szembeszökő eredményként megállapíthatjuk.

***

A fent leírt kánongyűjtemények, mint kisebb-nagyobb magán tekintélyű kodifikációk, könnyűvé tették a *Constitutiones Apostolorum* szerzőjének a IV. század végén, hogy kis átdolgozás útján megszerkeszthesse nyolc könyves álapostoli és álkelemini nagy *Corpus juris canonici*-jét és e műve végén (VIII. 47, 1—85) e gyűjtemény rövid kivonatát: a 85 kánonból álló *Canones Apostolorum* gyűjteményt, amelyet *Funk* találóan jellemzett ezzel az elnevezéssel: *Summa canonistica Constitutionum Apostolicarum*.

De a fent megismertetett gyűjtemények feldolgozást vagy változtatlan elhelyezést kaptak más keleti fent, különböző helyeken már említett gyűjteményekben is, amelyek mint az álapostoli

¹ *Bardenhewer* II.² köt. 259. I.

kánonjogi irodalom másodrendű csillagai vagy drabantjai az elsőrendű csillaggal: a *Constitutiones Apostolorum*-mal együtt érdekes, régies, ködös, mystikus külön világot alkotnak.

Hogy ebben a ködös, mystikus világban jelenleg már oly tisztán látunk, azt az ókeresztény-irodalomtörténeti, egyháztörténelmi, keresztény archaeologiai, dogma és jogtörténeti vállvetett kutatói és feldolgozó munkának köszönhetjük, amelyből katolikusok és protestánsok kivették részüket, kiknek e közös terepen, egymást kiegészítő, ellenőrző és korrigáló munkájától még sok értékes eredményt várhatunk. E munkának egy közös fő célja van: a történeti igazság. A történeti igazságtól a katolikus egyháznak nincs félnivalója.

